

Дар Русия дар ин давра мақоми банкҳо баланд шуд. Онҳо барои сохтани корхонаҳои нав ва васеъ кардани истеҳсолот ба соҳибкорон пул қарз меоданд. Худашон ҳам ба саноат маблағ мегузоштанд. Марказонидани сармояи банкӣ ба амал меомад. Ду банки қалонтарин – Банки Байналхалқии Петербург ва Банки Русияю Осией ва баъзе банкҳои дигар дар тараққиёти саноату тиҷорат саҳми қалон гузошта, онҳоро ба зерин назорати худ дароварда буданд. Инҳисорҳои саноатӣ ҳам кӯшиш мекарданд, ки дар сармоядорӣ банкӣ саҳмдор бошанд. Ҳамин тариқ, омезиши ду намуди сармоя – саноатӣ ва банкӣ ба амал меомад.

Русия тавассути сармояи худ саноати пешқадами мамлакатро бунёд карда метавонист. Барои ҳамин ба воридшавии сармояи хориҷӣ эҳтиёҷи зиёд надошт.

Дар кишоварзӣ маъмулан тартиботи феодалию крепостной вҷуд дошт. Сарфи назар аз ин дар ин соҳа ҳам баъди 19 феввали соли 1861 охишта-охишта муносибатҳои сармоядорӣ соҳибқорӣ ба вҷуд меомаданд. Фаъолияти хоҷагии кулакҳо дар ин бора далолат мекунад.

Сохти сиёсии Русия. Дар Русия дар сари ҳокимият подшоҳ ва помещикон меистоданд. Дар идоракунии давлат ҳарбиён ҳам мақоми баланд доштанд. Соҳти сиёсии давлат мутлақияти подшоҳӣ буд. Ягон мақомоте набуд, ки ҳокимияти подшоҳро маҳдуд карда тавонад.

Ислоҳоти буржуазии солҳои 60-ум – 70-уми асри XIX ба ҳокимияти марказии Русия тамоман дахл накард. Халқ мисли пештара аз ҳуқуқҳои сиёсӣ маҳрум буд.

Подшоҳ Николайи II, ки соли 1894 ба ҷои Александри III ба тахти подшоҳии Русия нишаст, шоҳи помещикон буд. Ӯ мамлакатро бештар ба нафъи онҳо идора мекард.

Буржуазияи пешқадами Русия ба ҳокимияти мутлақи подшоҳӣ муҳолиф буд, вале аз сабаби камшуморӣ, надоштани эътимоди баланд дар байни омма, надоштани таҷрибаи муборизаи сиёсӣ ва номуташаққили алайҳи ҳокимияти мутлақи подшоҳӣ мубориза бурда наметавонист. Вай аз гузашткунӣҳои ночизи подшоҳ марбут ба демократиконӣ ҳаёти ҷомеа ҳам розӣ буд.

Сиёсати хориҷии Русия. Дар нимаи дуюми асри XIX сиёсати хориҷии Русияи подшоҳӣ чун дар асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX самтҳои муайян дошт. Дар ин давра он асосан бар зидди Туркия ва Эрон нигаронида шуда буд. Аз ҳамин сабаб дар зарфи

каме зиёдтар аз 50 сол Русия бар зидди ин давлатҳо чандин маротиба ҷанг кардааст. Русияи подшоҳӣ мехост, ки Қафқозро ба даст дарорад, Қримро аз онҳо худ кунад, Баҳри Сиёхро аз Туркия кашида гирифта, барои худ ба Баҳри Миёназамин роҳи обӣ кушояд ва дар нимҷазираи Балкан мавқеи стратегӣ пайдо намояд. Натиҷаи ҳамин сиёсат буд, ки Русия Қафқозро ба мустамликаҳои худ табдил дод. Агар Русияи подшоҳӣ дар самти Қафқоз мавқеи худро мустаҳкам карда бошад, дар Қрим мавқеи ноҷизе, ки қаблан дошт, дар натиҷаи дар Ҷанги Қрими солҳои 1853 – 1856 аз Туркия саҳт шикаст хӯрдан онро пурра аз даст дод.

Англия ва Фаронса намехостанд, ки дар шахси Русия рақибони пурзӯри зафарманда дошта бошанд. Барои ҳамин дар Ҷанги Қрим онҳо ба Туркия дастӣ ёри дароз карданд ва имконият фароҳам оварданд, ки Русия шикаст хӯрад.

Дар нимаи дуоми асри XIX Русияи подшоҳӣ сиёсати хориҷии худро асосан ба Қрим, Балкан, Чин ва Осиёи Марказӣ ҷалб намуд. Вай мисли пештара ният дошт, ки Қримро аз Туркия кашида гирад, мавқеи худро дар нимҷазираи Балкан мустаҳкам кунад. Инчунин Осиёи Марказиро ишғол кунад ва дар наздикии Чопон барои сипоҳи худ пойгоҳҳои ҳарбӣ созад, то ки баъд забткориҳои худро аз он ҷо дар Шарқи Дур оғоз намояд. Аз ин рӯ, аз Чин барои аз болои хоки он то нимҷазираи Ляодун сохтани роҳи оҳани УКВЖД, ки аз ин давлат иҷора гирифта буд, иҷозат мегирад.

Аз соли 1847 сар карда Русия ба забти Осиёи Марказӣ даст зада, як гурӯҳи калони лашкарашро ба самти баҳри Арал фиристод. Лашкари дигари Русия соли 1853 қалъаи Окмасқид (Қизил Ҷудайи ҳозира)-ро ишғол намуд. Вале Ҷанги Қрим самти сиёсати хориҷии ҳукумати подшоҳиро тағйир дод. Биноан, то соли 1864 Осиёи Марказиро ба ҳоли худ гузошт.

Аз соли 1864 сар карда то соли 1895 Русияи подшоҳӣ паси ҳам каламрави хониҳои Қўқанду Хева ва Аморати Бухороро забт карда, ба мустамликаҳои худ табдил дод.

Ҳанӯз амалиёти ҷангӣ дар Осиёи Марказӣ ба анҷом нарасида буданд, ки тавачҷӯҳи сиёсати хориҷии Русия аз нав ба Балкан ҷалб шуд. Дар ин ҷо халқҳои славянӣ ва халқҳои дигари сокини ин нимҷазира ба муборизаи миллию озодихоҳии зидди туркҳо бархостанд. Моҳи апрели соли 1877 Русия ба ёрии онҳо шитофта, дар аввали соли 1878 дар ин ҷо сипоҳиёни Русия бар лашкари

Туркия дастболо шуданд ва 3 март соли 1878 дар маҳаллаи Сан-Стефанои наздикии шаҳри Константинопол Созишномаи сулхро ба имзо расониданд. Вале худи ҳамон сол Конгресси байналхалкии Берлини бо ташаббуси Германия, Англия ва Фаронса барпогардида музаффариятҳои Русияро дар нимҷазираи Балкан ва Баҳри Сиёҳ ба нестӣ расонид.

Баъди ҳалли “масъалаи Осиёи Марказӣ” дар охири асри XIX – аввали асри XX диққати сиёсати хориҷии Русия бештар ба Шарқи Дур ҷалб шуд. Ин вақт Русия дар нимҷазираи Ляодун шаҳр – истехкоми ҳарбии Порт-Артурро бо суръати том месохт ва ният дошт, ки аз ин ҷо сиёсати истилогаронаи хешро дар Шарқи Дур тезтар пиёда кунад. Ҳамин буд, ки вай бо Ҷопони империалистии ҷавон рӯ ба рӯ шуд. Дар натиҷа ҷанги солҳои 1904 – 1905-и Русияю Ҷопон ба амал омад.

МАҲЗАЗ ВА САНАДҲО

АЗ ҚАРОРДОДЕ, КИ ДАР БАЙНИ РУСИЯ ВА ЧИН 15 (27) МАРТИ СОЛИ 1898 МАРБУТ БА НИМҶАЗИРАИ ЛЯОДУН БАСТА ШУДААСТ

Моддаи 1. Барои нерӯҳои ҳарбии баҳрии русҳо дар соҳили Чини Шимолӣ таъмин намудани таъҷилои бозғимод аълоҳазрат императори Чин розӣ аст, ки бандарҳои Артур (Ляодун-қоу) ва Та-лян-ван (Далний. – Т. 3.) бо ҳамроҳии соҳилҳои дар наздикии ин бандарбуда барои истифодаи иҷоравӣ ба ҳукумати Русия дода шаванд. Вале бо ин иҷора ҳаргиз ҳуқуқи олии аълоҳазрат императори Чин ба қаламрави номбурда вайрон карда намешавад.

Моддаи 2. Сарҳади китъаи ба истифодаи иҷоравӣ додашуда шимолтар аз халиҷи Таян – ван дар масофае мегузарад, ки барои ҳимояи зарурии китъаи замин аз тарафи хушкӣ зарур аст.

Моддаи 3. Мӯҳлати иҷора аз рӯзи ба имзо расидани қарордоди мазкур бисту панҷ сол муқаррар карда мешавад ва баъд мумкин аст бо ризоияти тарафайн аз тариқи қарордоди ҳар ду ҳукумат дароз карда шавад.

Моддаи 4. Дар тӯли мӯҳлати муайянкардашуда дар қаламрави аз тарафи русҳо ба иҷорагирифташуда ва обҳои назди он фармондеҳии нерӯҳои хушкӣгарду баҳрӣ ва ҳам идоран олии шаҳрвандӣ пурра ба ҳукуматдорони русҳо дода мешавад... Ҳеч гуна нерӯҳои ҳарбии хушкӣгард ба қаламрави ба истифодаи иҷоравӣ додашуда роҳ дода намешавад...

Моддаи 5. Ҳар ду ҳукумат розианд, ки Порт-Артур ҳамчун бандари ҳарбӣ танҳо барои киштиҳои русҳо ва ҷиноҳҳо дода шавад. Барои киштиҳои ҳарбӣ ва тичоратии давлатҳои дигар он баста аст. Та-лян-ван бошад, ғайр аз як халиҷи дохилии он, ки ҷун Порт-Артур танҳо барои зарурати флоти русҳо ва ҷиноҳҳо муайян карда мешавад, қаламрави боқимондаи он бандар барои тичорати хориҷӣ кушода ҳисобида шуда, ба он озодона даромадани киштиҳои ҳамаи миллатҳо иҷозат дода мешавад...

САНАҲОИ МУҲИМ

- 1853-1856 — ҷанги Қрим
- 1847, 1853 — оғози истилои Осиёи Марказӣ аз тарафи Русияи подшоҳӣ
- 1855 — ба тахти подшоҳии Русия нишастани Александри II
- 19.II.1861 — дар Русия барҳам дода шудани ҳукуқи крепостнойӣ
- 1864 — оғози марҳалаи нави аз тарафи Русия забт карда шудани давлатҳои Осиёи Марказӣ
- 3.III.1878 — дар маҳаллаи Сан-Стефано дар байни Туркия ва Русия баста шудани Созишномаи сулҳ
- 1878 — доир гардидани Конгресси байналхалқии Берлин барои аз нав дида баромадани Созишномаи сулҳи Сан-Стефано
- 1895 — ба анҷом расидани аз тарафи Русия забт карда шудани давлатҳои Осиёи Марказӣ: хониҳои Қўқанд, Ҳева ва Аморати Бухоро
- 1902-1904 — дар Русия ташкил ёфтани синдикатҳои аввалин: “Продамет”, “Продугол”, “Продвагон”

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Вазъи иқтисодии нимаи дуюми асри XIX-и Русияро муайян кунед. Дар он ҷо аз кай муносибатҳои сармоядорӣ ба густариш оғоз карданд? Оё барҳам додани ҳукуқи крепостнойии 19 феввали соли 1861 ба ин иқдом ягон муносибат дорад? 2. Дар Русия кадом инҳисорҳои аввалин ба вуҷуд омаданд? Онҳоро номбар кунед. 3. Кадом банкҳои аввалини калонтарини Русияро медонед? Чаро сармояи саноатию банкии Русия бо ҳамдигар омезиш меёфт? Оё ин раванд ба иқтисодиёти мамлакат ягон фоида мебахшид? 4. Кишоварзии Русия дар кадом ҳолат қарор дошт. 5. Дар бораи сохти сиёсии Русияи нимаи дуюми асри XIX чӣ гуфта метавонед? 6. Николайи II кай ба ҷои Александри III ба тахти подшоҳии Русия нишаст? Оё ӯ ба системаи сиёсии мамлакат ягон дигаргунӣ ворид сохт? 7. Фаъолияти буржуазияи ҷавони озодихоҳи Русия ин вақт дар кадом ҳолат буд? 8. Самтҳои сиёсати хориҷии Русияро дар нимаи дуюми асри XIX муайян кунед. Онҳо

чӣ мақсад доштанд? – а) дар Балкан; б) дар Қрим ва ҳавзаи Баҳри Сиёҳ; в) дар Қафқоз; г) дар Осиёи Марказӣ; ва д) дар Шарқи Дур.

§ 13–14. РУСИЯ ДАР ИБТИДОИ АСРИ ХХ

Чанги Русияю Чопон. Ба давраи сармоядорни инхисорӣ дохил гардидани Русия ба вақте рост омад, ки дар байни мамлакатҳои калонтарини сармоядорӣ барои аз нав тақсим кардани ҷаҳон зиддиятҳо тезу тунд мешуданд. Русия ҳам дар ин катор меистод. Вай дар Шарқи Дур ва ҳавзаи Укёнуси Ором манфиатҳои худро дошт. Лекин ба он Чопони ҷавони империалистӣ ҳалал мерасонид. Ин вақт дар мамлакат бӯҳрони инқилобӣ ҳам пухта мерасид. Барои баромадан аз ин бӯҳрон ба мутлақияти рус як чанги зафаровар лозим буд, то ки баъди он ба нерӯҳои инқилобии мамлакат зарба занад.

Чопон ба чанги зидди Русия ҳанӯз аз солҳои 90-ум тайёри медид. Вай ният дошт, ки ин давлатро аз ҳавзаи Укёнуси Ором дур партояд ва бо ҳамин дар Шимоли Чин мавқеи худро мустаҳкам кунад. Ғайр аз ин Чопон мехост, ки Корея ва Манҷурияро низ ба даст дарорад.

Вале Русия ба чанги дар пешистода онқадар тайёр набуд. Сохтмони роҳи оҳани Транссибир, истехкомҳои қалъаи Порт-Артур, ки онро Русия дар нимҷазираи Ляодуни аз Чин ба иҷорагирифта месохт, ҳанӯз ба охир нарасида буданд. Сохтмони ин иншоот бояд соли 1909 анҷом меёфт.

Дар ҳамин вазъият чанг 27 январӣ соли 1904 бо ҳамлаи эскадраи Чопон ба дастаи киштиҳои флоти рус, ки ин вақт дар бандари Чемулпои Корея буд, оғоз ёфт. Дар ин муҳориба крейсери номии Русия “Варяг” ва канонеркаи “Корея” зарари калон дида, дере нагузашта гарк шуданд. Дар яке аз муҳорибаҳои саҳти баҳрӣ сарфармондеҳи флоти Укёнуси Ороми рус адмирал С. О. Макаров ҳалок гардид.

Моҳҳои май – августи соли 1904 дар Порт-Артур ва Ляолян муҳорибаҳои калон ба амал омада, ба фоидаи чопониҳо анҷом ёфтанд. Аз моҳи май то моҳи декабри соли 1904 Порт-Артур дар муҳосира буд. Муҳофизатгарони он баъд аз мудоғибаи дуру дароз ва талафоти зиёд маҷбур шуданд, ки ба Чопон таслим шаванд.

Моҳи феврالی соли 1905 баъди дар Мукден шикаст хӯрдани русҳо Николайи II аз ҳисоби киштиҳои флоти Балтика эскадрано ҷадиқи киштиҳоро ораста, бар зидди ҷопониҳо фиристонд, вале флоти Ҷопон онро моҳи майи соли 1905 дар наздикии Сусима торумор кард. Аз ин эскадра танҳо 3 кишти тавонист, ки аз муҳосираи ҷопониҳо ҳалос шуда, то ба шаҳри русии Владивосток рафта расад. Дар ин муҳориба Русия талафоти калони ҷонӣ ҳам дод. Инчунин ҳазорҳо нафар бахрнавардон ба асорат афтоданд.

Дар ҷанги зидди Ҷопон Русия шикаст хӯрд ва маҷбур шуд, ки моҳи августи соли 1905 тавассути миёнаравии ИМА дар шаҳри Портсмут ин мамлакат ба Созишномаи сулҳи таслимшавӣ имзо гузорад.

Ҷопон дар натиҷаи ғалаба бар Русия ба мақсади худ расид. Русия аз Порт-Артур ва қисми ҷанубии ҷазираи Сахалин маҳрум гардид.

Шикаст дар ҷанги зидди Ҷопон бӯҳрони инқилобиро дар Русия боз ҳам шадидтар гардонид.

Сабаб ва мақсадҳои инқилоби якуми буржуазӣ-демократии солҳои 1905–1907. Ислоҳоти солҳои 60-ум – 70-уми асри XIX ҳарчанд Русияро ба роҳи сармоядорӣ даровард, лекин зиддиятҳои сершумори ҷомеа ро бартаараф карда натавонист. Боқимондаҳои феодалии ханӯз ҳам дар мамлакат ҳукмрон буданд ва ислоҳот масъалаи аграриро то охир ва одилона ҳал карда натавонист. Яке аз монсаҳои асосии пешрави Русия дар деҳоти рус мавҷуд будани ҷамоати деҳқонӣ ба шумор мерафт. Ҷамоа ро тарк карда рафтани деҳқонон мумкин набуд. Аз ин рӯ, онҳо барои барҳам додани он мубориза мебуданд.

Бӯҳрони иқтисодии солҳои 1900–1903 захматкашони Русияро боз ҳам кашшоқтар кард. Ҳазорон-ҳазор коргарон ва табақаҳои дигари меҳнаткшон бекор монданд. Ин бӯҳрон вазъи сиёсиро иҷтимоии мамлакатро низ беандоза тезу тунд гардонид.

Империяи Русия давлати сермиллат буд. Дар он дахҳо миллату халқиятҳои гуногун сокин буданд ва аз тарафи великоросҳо саҳт истисмор карда мешуданд. Биноан, халқҳои мазлуми империяи Русияи подшоҳӣ барои озодии худ мубориза мебуданд. Инқилоби дар пешистода дар ин империя занҷири зулми мустамликави ро ҳам шикаста метавонист.

Дар ҷанги зидди Ҷопон шикаст хӯрдани Русия саршавии инқилобро тезонид. Мардум нағз фаҳмид, ки гунаҳгори асосии

ин фалокат мутлақият ва дастгоҳи беҳунари давлатию ҳарбии он мебошанд.

Масъалаи аз ҳама асоситарини инқилоб барҳамзании мутлақияти подшоҳӣ ва соҳиби замин шудани деҳқонони беамин ва камзамин буд.

Оғози инқилоб. Якшанбеи хунин. Аксарияти коргарони фабрикаю заводи онвақтаи Русия он деҳқононе буданд, ки бо сабаби барҳам хӯрдани ҳуқуқи крепостнойӣ кори кишоварзиро партофта, ба шахрҳо рафта, издиҳоми бузурги меҳнати кироҷро ташкил карда буданд. Вале онҳо ханӯз аз рӯҳияи деҳқонӣ ори набуданд ва ба “шоҳ – падарҷон”-ашон боварӣ доштанд. Жанدارмерия аз ин истифода бурда, бо ёрии гумоштаи махфии худ поп Гапон созмони “Мачлисӣ коргарони руси фабрикаву заводҳои шаҳри Санкт-Петербург”-ро ташкил кард, то ки ба фаъолияти ин табақаи меҳнаткшон таъсир расонад ва нагузорад ки вай ба соҳти сиёсии мавҷуда зиён оварад.

Мувофиқи маслиҳати поп Гапон пагоҳии барвакти якшанбеи 9 январӣ соли 1905 ҳазорон нафар петербурғӣҳо дар таи либоси идона, бо зану фарзандҳояшон, суратҳои Николайи II ва худову фариштаҳо дар даст дуохонон аз дунболи поп Гапон ба сӯи Қасри Зимистона раҳсипор шуданд. Ҳукуматдорон барои “пешвоз” гирифтани издиҳом тайёрии пухта дида буданд. Ҳамин ки мардум ба майдони назди қаср ворид гардид, сарбозон ба сӯи он оташ кушоданд. Дар натиҷа зиёда аз 500 нафар одам куштаю ярадор шуданд. Якшанбеи хунин оғози инқилоби буржуазии рус буд.

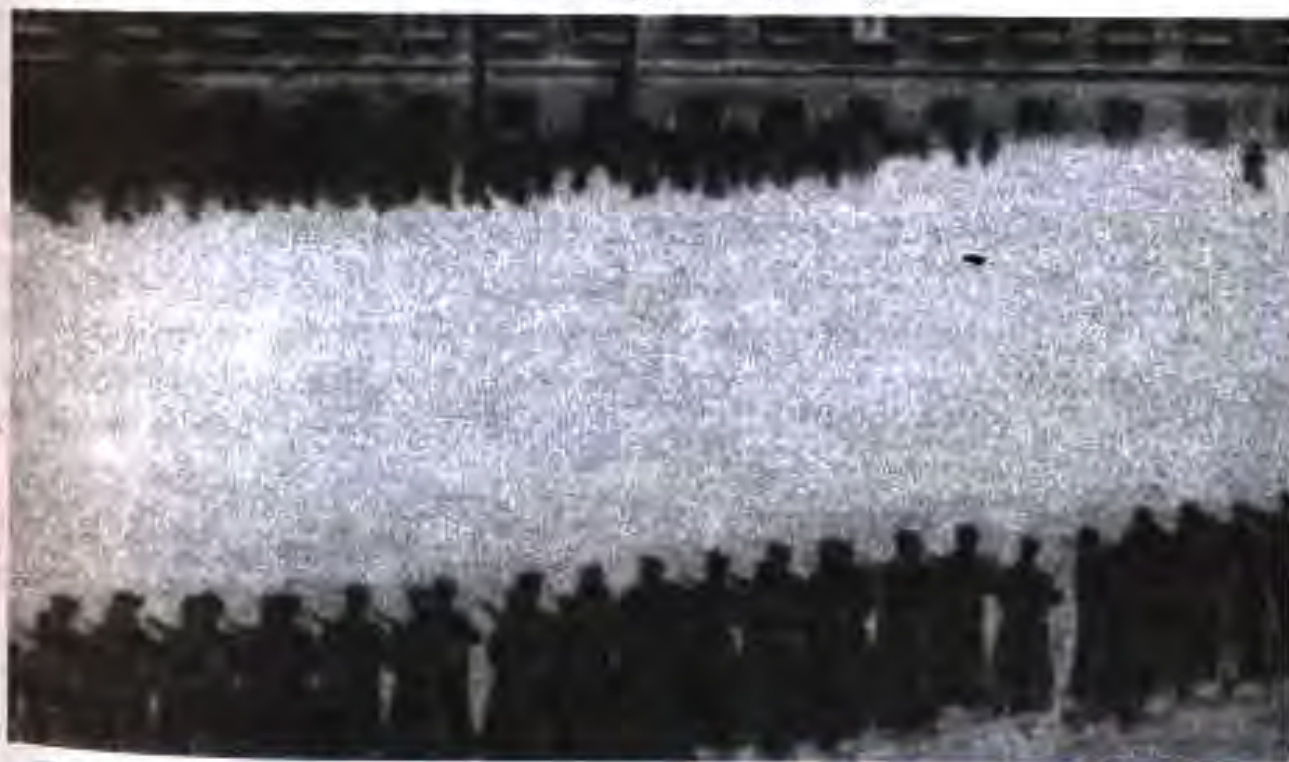
Рафти инқилоб дар нимаи аввали соли 1905. Баъди якшанбеи хунин мамлақатро мавҷи намоишҳои эътирозии мардуми ба – шӯромада фаро гирифт. Дар моҳи январ зиёда аз 400 ҳазор нафар одамон корпартоӣ карданд. То аввали баҳор дар корпартоӣҳо то 800 ҳазор кас ширкат варзид. Чунбишҳои миллию озодихоҳона дар гӯшаю канорҳои миллии империя низ ба амал омаданд.

Ҳукумат вазъи Петербурғро ниҳоят хавфнок дониста, ба он генерал Треповро бо ваколатҳои фавқулодда ҳоким таъйин кард. Дар айни замон дар Петербург ва шаҳрҳои дигари мамлақат ҳабсқуниҳои оммавии иштирокчиёни инқилоб оғоз ёфт. Вале ин ҳам ҳаракати инқилобиро паст карда натавонист. Аз ҳамин сабаб ҳукумати подшоҳӣ ба халқ ваъдаҳо меод. Подшоҳ Николайи II кайфияти мардум ва вазъи иқтисодию иҷтимоии феълӣ мамлақатро ба ҳисоб нагирифта наметавонист.

Мохи май мавчи корпартоиҳо боз ҳам зиёдтар шуд. 1 май намоишҳои сершумори меҳнаткашон ва буржуазия дар зериниорҳои сиёсӣ гузаштанд. Корпартоии аз ҳама калон ва дуру дароз, ки он 72 рӯз давом кард, дар корхонаҳои бофандагии Иваново-Вознесенск ба амал омад. Дар он то 70 ҳазор кормандони соҳа иштирок карданд. Корпартоифтагон Шӯрои вакилони худро интихоб карданд, ки вай аз 151 кас иборат буд. Шӯро ваколатдор карда шуд, ки бо соҳибони фабрикаҳо гуфтушунид карда, ба иҷрои талабҳои захиаткашон муваффақ шавад.

14 июни соли 1905 бахрнавардони киштии флоти Баҳри Сиёҳ “Князь Потёмкин Таврический” шӯриш бардоштанд. Ба он матрос Григорий Вакуленчук роҳбарӣ мекард. Ӯ аз тарафи афсари сиаҳкоре парронда шуд. Баъди ин роҳбарии шӯришро Афанасий Матюшенко ба ӯҳда гирифт. Ба ин киштии танҳо як киштии дигари флоти Баҳри Сиёҳ “Георгий Победоносец” ҳамроҳ шуду ҳалос. Баъди сарсонӣ саргардонҳои чандирӯза “Потёмкин”-и исёнгар 18 июн мачбур шуд, ки ба соҳилҳои Руминия рафта, ба ҳукумати ин мамлакат таслим шавад.

Шӯриши “Князь Потёмкин Таврический” ва ошӯбҳо дар артиш нишон доданд, ки лашкар ва флоти ҳарбии баҳрӣ ба ҳукумати подшоҳӣ содиқ намебошанд. Таъхир кардан мумкин набуд, вагарна вазъияти мамлакат боз ҳам вазнинтар мешуд. Инро подшоҳ Николайи II хуб дарк карда буд.

Тирборон карда шудани намоишчиён дар Қасри Зимистонии Петербург,
9 январи соли 1905

Манифести 17 октябр. Тирамоҳи соли 1905 дар корпартоии умумироссиягӣ зиёда аз 2 миллион нафар одамон иштирок карданд. Он шаҳрҳои Санкт-Петербург, Москва, Киев ва шаҳрҳои дигари Русияю музофотҳои мустамликавии вайро фаро гирифт. Дар ин вазъият подшоҳ ғайр аз гузашт кардан илочи дигар надошт. Николай II маҷбур шуд, ки ба “Эълomia” (“Манифест”)-и “17 октябр” имзо гузорад. Дар он даъват карда шудани Думаи давлатӣ, озодиҳои демократӣ: озодии суҳан, матбуот, маҷлисҳо, гирдиҳамоино, ташкилотҳо ва озодии вичдон ваъда карда шуда буданд. Ин озодиҳо дар натиҷаи муборизаи оммавии ҳамаи қувваҳои инқилобӣ ба даст дароварда шуданд.

Дар арафаи инқилоб ва баъди баромалани “Эълomia”-и шох нерӯҳои нави сиёсӣ ташкил ёфтанд. Соли 1902 Ҳизби Сотсиалисти Инқилобӣ (СР, бо ифодаи “эсер” ном бурда мешуд), соли 1903 Ҳизби Сотсиал-Демократии Коргарони Руссия” (РСДРП), соли 1904 Демократҳои Конституционӣ (КД – бо ифодаи “кадет” ном бурда мешуд) ва моҳи октябри соли 1905 Ҳизби Октябриён бо номи “Иттифоқи 17-уми Октябр” ба фаъолият шурӯъ мекунанд.

Аз “Эълomia”-и 17 октябри подшоҳӣ 3 ҳизб – эсерҳо, кадетҳо ва октябристҳо каноатманд буданд. Ин ҳизбҳо барҳам хӯрдани ҳокимияти подшоҳиро шарт ва зарур намешумориданд. Қисми зиёди аҳли меҳнат низ аз “Эълomia” розӣ буд. РСДРП бошад, тарафдори то барҳамхӯрии мутлақият давом додани мубориза буд. Сарфи назар аз мавқеи РСДРП аксарияти аҳолии мамлакат “Эълomia”-и Николай II-ро хуб истиқбол карданд. Аз ин рӯ, баъди эълон гардидани он инқилоб рӯ ба таназзул ниҳод.

Думаҳои I ва II давлатӣ. Дар охири моҳи апрели соли 1906 Думаи I давлатӣ даъват карда шуд. Қонуни интиҳоботӣ интиҳоботро барои деҳқонон чорзинагӣ, барои коргарон сезинагӣ ва барои дворянҳою буржуазия дузинагӣ, яъне нобаробар муайян карда буд. Қондаҳои намоёндагӣ низ барои табақаҳои гуногун як хел набуданд. Дворянҳо метавонистанд аз ҳар 2 ҳазор кас, буржуазия аз ҳар 4 ҳазор кас, деҳқонон аз ҳар 30 ҳазор кас ва коргарон аз ҳар 90 ҳазор кас 1 вакил интиҳоб кунанд. Инчунин ин қонун маҳдудиятҳои молумулкӣ ва синусолӣ ҳам дошт. Аз ин рӯ, на ҳамаи одамон ҳуқуқи интиҳоботӣ гирифтанд.

Шӯрои давлатӣ ҳуқуқи палатаи Олии Думаро гирифт. Нисфи аъзои онро худӣ подшоҳ таъйин мекард. Лоихаи қонунҳо танҳо баъди тасдиқи подшоҳ ҳуқуқи қонунро мегирифтанд. Бинобар ин

баъди даъвати Думаи I ҳам Русия давлати ҳокимияти мутлақдор мондан гирифт. Лекин он аз тарафи Думаи давлатӣ то як дараҷа маҳдуд карда шуд.

Думаи I давлатӣ барои подшоҳ ва ҷонибдорони ӯ гапнодаро баромад, чунки *фраксияи трудовикҳо* бар хилофи манфиатҳои помещикҳо масъалаи ҳалли заминро ба муҳокима пешниҳод кард. Бинобар ин Николайи II ҳамчун сарвари давлати феодалӣ онро “балвогар” номид, моҳи июни соли 1906 пароканда кард.

Ибтидои соли 1907 Думаи II давлатӣ даъват карда шуд. Вале он аз Думаи I ҳам гапнодаротар буд. Ин дума дар даврае даъват карда шуд, ки инқилоб аллақай ба шикаст дучор гардида буд. Барои ҳамин мутлақият бе ягон тарсу ҳарос 30-юми июни соли 1907 Думаи II-ро ҳам барҳам зад.

Инқилоб ва фаъолияти ду думаи давлатӣ нишон доданд, ки дар мамлакат ислоҳот гузаронидан лозим аст, ки яке аз ҷузъҳои муҳимтарини он масъалаи замин мебошад.

Ислоҳоти аграрии Столипин. То соли 1905 мутлақият ҷамоаи деҳотии русро бо ҳар роҳ муҳофизат мекард. Он барои ситонидани андоз, сафарбарӣ ба сарбозӣ ва аз тарафи помещикон истисмор кардани деҳқонон воситаи хеле қулай буд. Вале инқилоб нишон дод, ки минбаъд нигоҳ доштани ҷамоаи деҳқонӣ барои мутлақияти Русия хавфи қалон дорад. Доираҳои пешқадами мамлакат соҳти ҷамоавию патриархалли (падаршоҳӣ)-и Русияро ҳамчун яке аз монеаҳои асосии пешравии мамлакат медонистанд. Барои ҳамин аз ҳукумати подшоҳӣ барҳам додани онро талаб мекарданд.

Дар зери сарпарастии яке аз шахсони мансабдори қалони давлатӣ Столипин Комиссияи давлатӣ лоиҳаи ислоҳоти аграриро кор карда баромад ва 9 ноябри соли 1906 Николайи II ба зери амр дар бораи ислоҳоти аграрӣ имзо гузошт. Баъдтар Шӯрои давлатӣ дар ин бора қонун ҳам баровард. Ин ислоҳот мувофиқи санаи аз тарафи подшоҳ тасдиқкарда “Қонуни 14 июни соли 1910” номида шудааст.

Бо ҳамин ҷамоаи деҳқонии рус барҳам хӯрд. Деҳқонони аз ҷамоа озодгардида соҳиби замин шуданд. Ислоҳоти аграрӣ аз қисмати европавии мамлакат ба ғушаю қанорҳои дурдаст, аз он ҷумла, ба мустамликаҳо муҳочир кардани деҳқононро дар назар дошт. Ин қонун бояд дар зарфи 10 сол амалӣ мегардид.

Ислоҳоти аграрии Столипин кишоварзиро ҳам ба роҳи сармоядорӣ даровард. Вай барои қамол ёфтани соҳибқорӣ ва

муносибатҳои бозоргонӣ дар шаҳру дехоти Русия шароити мусоид муҳайё менамуд. Сарфи назар аз ин сӯикасди душманони ислохот ба чони сарвари ислохоти аграрӣ Столипин, Чанги якуми ҷаҳонӣ ва ниҳоят табаддулоти болшевикии моҳи октябри соли 1917 барои пурра ба амал баровардани ислохоти аграрии соли 1906 эълонкардаи Николайи II ҳалал расониданд.

МАЪХАЗ ВА САНАДҲО

1. АЗ СОЗИШНОМАИ СУЛҲИ БАЙНИ РУСИЯ ВА ЧОПОН, КИ ДАР ПОРТСМУТ 23 АВГУСТИ (5 СЕНТЯБРИ) СОЛИ 1905 БА ИМЗО РАСИДААСТ

Моддаи 2. Русия ва Чопон ӯҳдадор мешаванд, ки:

1) аз Манҷурия пурра дар як вақт кӯчонида шаванд, гайр аз каламраве, ки ба нимҷазираи Ляодун иҷоравӣ дохил намешавад;

2) ҳамаи қисматҳои Манҷурия, ки феълан дар ниголи русҳо ва чопонҳо ва ё дар зери назорати онҳо мебошанд, ба пуррагӣ ба Чин баргардонда шаванд...

Моддаи 4. Ҳукумати императории Русия ӯҳдадор мешавад, ки бе пардохти ягон ҳел музд бо розигии ҳукумати Чин роҳи охани байни Чан-чун (Куан-чен-тзи) ва Порт-Артурро ба Чопон медиҳад...

Моддаи 5. Ҳукумати императории Русия қисмати ҷанубии ҷазираи Сахалин ва ҷазираҳои дар назди он буда, ҳамаи иншоотҳои ҷамъиятӣ ва ашӯро, ки дар ҳамон ҷо ҳастанд, ба ихтиёрдории пурра ва абадии Чопон гузашт мекунад. Мадори панҷохуми арзи шимолӣ ҳадди охирини каламрави гузашт кардашуда ҳисобида мешавад...

2. ИҚТИБОСҲО АЗ ЭЪЛОМИЯ “ДАР БОРАИ ТАКМИЛИ ТАРТИБОТИ ДАВЛАТӢ” (17 ОКТАБРИ СОЛИ 1905)

Мо бе чуну чаро майлу хоҳиши худро ба зимман ҳукумат вогузор мекунем.

1. Ба аҳолии асосҳои устувори ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ дар заминаи дахлнопазирии ҳуқуқии шахс, озодии вичдон, сухан, маҷлисҳо ва иттиҳодҳо эҳдо карда шавад.

2. Интиҳоботи ба Думан давлатӣ таъйинкардари боз надошта, мувофиқи мӯҳлатҳои маҳдуди то даъвати Дума боқимонда ҳадалимкон барои дар Дума ширкат варзидани ҳамаи синфҳои аҳолии ҷалб карда шаванд, ки феълан аз ҳуқуқҳои интиҳоботӣ маҳруманд ва бо ҳамин густариши минбаъдаи ҳуқуқи интиҳоботии аз тариқи тартиби конунгузории муқарраргардида таъмин карда шавад.

3. Ҳамчунин қондан тағйирнопазире муқаррар карда шавад, ки ҳеч гуна қонун бе тасдиқи Думан давлатӣ эътибор надошта бошад ва ҳам ба интиҳобшудагон имконият дода шавад, ки ба таври ҳаққонӣ дар назорати сурат гирифтани амали ҳокимияти муқарраргардидаи мо ширкат варзанд.

Думан давлатӣ, Маҷмӯаи ҳуҷҷатҳо ва мадракҳо. М., 1957 (ба заб. русӣ)

3. ИҚТИБОСҲО АЗ АМРИ НИКОЛАЙИ II АЗ 9 НОЯБРИ СОЛИ 1906 ДАР БОРАИ ИСЛОҲОТИ АГРАРӢ

Ҳар як соҳиби хонае, ки дар асоси ҳукуки ҷамоавӣ порои замин дорад, ҳар вақте ки хоҳад, метавонад талаб кунад, ки ҳамон ҳиссаи замини ӯ ҳамчун моликияти шахсии вай муқаррар карда шавад.

2. Дар ҷамоаҳое, ки дар тӯли 24 соли қабл дар боран аз заминдорӣ ҷамоавӣ ба заминдорӣ шахсӣ гузаштан тақсимот гузаронида нашудааст, ба ҳар як соҳиби хона ба замин замини наздиқавлигӣ ҳаман қитъаҳои заминҳои ҷамоавие, ки дар ихтиёри доимӣ (ва иҷоравӣ)-и ӯ буданд, ҳамчун моликияти шахсии вай дода мешаванд...

3. Ҳар як соҳиби хонае, ки ба ӯ пораҳои замин дода шудааст, тибқи тақозои моддаҳои 1 – 2-и қондаҳои мазкур ҳуқуқ дорад ҳар вақте ки хоҳад, талаб кунад, ки ҷамоа ба ӯ бе ивази он пораҳо қитъаи мувофиқе ҳаддиқимомон дар як ҷой ҷудо карда бидиҳад.

*Қулӣёти қонунгузории империяи Русия. Маҷмӯаи 3,
Ҷ. XXVI, рақ. 28539 (ба заб. русӣ)*

САНАҲОИ МУҲИМ

- 1902 — ташкил ёфтани Ҳизби Эсэрҳо
- 1903 — ташкил ёфтани ҳизби РСДРП
- 1904 — ташкил ёфтани Ҳизби Кадетҳо
- 27.I.1904 — оғози ҷанги Русияю Ҷопон
- X.1905 — ташкил ёфтани Ҳизби Октябристон
- XII.1904 — дар муҳосираи сипоҳиёни Ҷопон мондани Порт-Артур
- II.1905 — дар Мукден шикаст хӯрдани лашкари русҳо
- 900–1903 — бӯҳрони иқтисодӣ дар Русия
- V.1905 — дар наздикии ҷазираи Сусима торумор гардидани эскадраи Русия
- 9.I.1905 — Якшанбеи хунин. Оғози инқилоби якуми буржуазӣ-демократии Русия
- 14.VI.1905 — дар флоти Баҳри Сиёҳ шӯриш бардоштани бахрनावардони киштии зирехпӯши “Княз Потёмкин Таврический”
- 18.VI.1905 — ба ҳукумати Руминия таслим шудани киштии зирехпӯши “Княз Потёмкин Таврический”
- 23.VIII.1905 — дар ш. Портсмут ИМА баста шудани Созишномаи сулҳи байни Русия ва Ҷопон

- 17.X.1905 — эълон шудани “Эълomia”-и Николайи II дар бораи озодихои демократӣ
- IV.1906 — даъват шудани Думаи I давлатӣ
- VI.1906 — пароканда шудани Думаи I давлатӣ
- VIII.1906 — даъват шудани Думаи II давлатӣ
- 3.VI.1907 — пароканда шудани Думаи II давлатӣ
- 9.XI.1906 — эълон шудани ислохоти аграрии Столипин
- 14.VI.1910 — кабули “Қонуни 14 июни соли 1910” (қонуни ислохоти аграрии Столипин)

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи сабабҳои ҷанги Русияю Чопон чӣ ҳақиқат мепароӣ?
2. Ҷанги Русияю Чопон кай ва чӣ тавр оғоз ёфта, кай ва чӣ тавр ба охир расидааст?
3. Созишномаи сулҳи Портсмутро аз рӯи ҳуҷҷати 1-ум шарҳ диҳед.
4. Сабаб ва мақсадҳои инқилоби якуми буржуазии демократии Русияро муайян кунед.
5. Инқилоб бар зидди кӣ ва кадом тартиботи мавҷудаи Русия нигаронида шуда буд?
6. Чаро ин инқилоб буржуазии демократӣ ном гирифтааст?
7. Инқилоби буржуазии демократии якуми рус кай ва чӣ тавр оғоз ёфтааст?
8. Воқеаҳои фочиавии Яқшанбеи хуниро шарҳ диҳед.
9. Дар бораи воқеаҳои инқилобии нимаи аввали соли 1905 далелҳо биёред.
10. Воқеаҳои инқилобии соли 1905 ба чӣ далолат мекарданд?
11. Солҳои 1902–1905 дар Русия кадом ҳизбҳои сиёсӣ ташкил ёфтаанд?
12. Барои пешгирӣ кардани болоравии ҳаракати инқилобӣ подшоҳи Русия чӣ чора чуст?
13. Думаи I давлатӣ кай даъват карда шуд? Ин Дума кай ва барои чӣ пароканда карда шуд?
14. Думаи II давлатӣ кай даъват карда шуд? Ин Дума кай ва барои чӣ пароканда карда шуд?
15. Ислохоти аграрии Столипин кай эълон карда шуд?
16. Оё ислохоти аграрии Столипин иҷро гардид?
17. Мазмуни ҳуҷҷатҳои 2 ва 3-ро баён кунед.
18. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§ 15–16. ИМПЕРИЯИ АВСТРО–ВЕНГРИЯ ДАР НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX – АВВАЛИ АСРИ XX

Дар империя ба миён омадани иртиқон сиёсӣ. Чӣ тавре ки ба шумо маълум аст, инқилоби буржуазии солҳои 1848–1849 дар империяи Австрия шикаст хӯрд. Аз ҳамин сабаб дар он ҷо иртиқон

сахттарини сиёсӣ ҳукмрон гардид. Ҳукумати Бах (1852 – 1860) бар зидди ҳаракати миллию озодихоҳӣ бераҳмона мубориза мебуд. Матбуот ба зери назорати сахт гирифта шуд. Бе иҷозати махсус ва бе иштироки политесия доир гардонидани гирдиҳамоиҳо манъ карда шуд. Ҳар гуна созмону ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсӣ, ки барои фаъолият аз ҷониби ҳукумат иҷозатнома надоштанд, пароканда карда шуданд. Мамлакат ба 15 мулк тақсим карда шуд, ки ба ҳар кадоми онҳо генералҳои австриягӣ ҳукмронӣ мекарданд.

Идораи ҷиртиҳои Австрия махсусан дар Венгрия бедодгарӣ мекард. Хорватия, Словения, заминҳои Сербия ва Руминия аз Венгрия ҷудо карда, ба музофотҳои Австрия таъдил дода шуданд. Хорватия бошад, бевосита ба ш. Вена тобеъ карда шуд. Трансилвания худмухтор эълон гардид. Қисмати боқимондаи Венгрия ба 5 мулк тақсим карда шуд. Дар Венгрия ҳокимияти олии ба ихтиёри генерал-губернатори Австрия гузашт.

Чехия низ ба доми бедодгарӣ ва таъкиботи оммавӣ гирифта шуд. Хабарнигори маъруфи чех Карел Гавличек, ки бар зидди мутлақият мубориза мебуд, бадарға карда шуд. Дар донишгоҳи Прага лексия хондани ислохотхоҳ Ф. Л. Ригер манъ карда шуд.

Дар ин давра сиёсати немисикунонии ақаллиятҳои миллии империя пурзӯр шуд. Забони немисӣ дар тамоми каламрави империя давлатӣ эълон гардид. Коргузори маъмурӣ, судӣ ва ҳатто маорифи халқ дар ҳама ҷо бояд бо забони немисӣ сурат мегирифт.

Вазъи иқтисодии империя дар солҳои 50 – 60 асри XIX. Дар оғози ин давра дар империя суръати ба амал омадани табодулотҳои саноатӣ афзуд. Саноат ба тезӣ тараққӣ кард, махсусан баъзе соҳаҳои саноати вазнин ва сохтани роҳҳои оҳан. Соли 1869 истеҳсоли ангишт 3,5 млн тонна, оҳан 0,7 млн тонна ва ҷӯян 0,25 млн тоннаро ташкил намуд. Бекор карда шудани сарҳадҳои дохилии гумрукӣ имконият дод, ки дар Австрия тиҷорат ҳам тараққӣ кунад. Ҳаҷми тиҷорати хориҷӣ низ афзуд. Агар дар соли 1850 он 187 млн гулденро ташкил карда бошад, пас дар соли 1860 ба 293 млн гулден расид. Моли асосии содироти империяи Австрияро асосан ғалла, ҷӯб ва газвору моҳут ташкил меод.

Дар баробари ин бояд гуфт, ки суръати тараққиёти сармоядорӣ дар қисматҳои алоҳидаи Австрия як хел набуд. Агар саноати Чехия ва Моравия тараққӣ карда бошад, пас дар Венгрия, Галитсия, Хорватия, Словения ва дигар ғӯшаю қанорҳои империя

рушди он хеле суст сурат мегирифт. Онҳо мисли замони каблӣ асосан мулкҳои кишоварзии Австрия буданд. Куллан худи империяи Австрия воқеан давлати кишоварзӣ буд.

Вазъи молиявии империяи Австрия вазнин буд. Дар бучаи он хароҷот нисбат ба даромад маблағи ниҳоят калонро ташкил менамуд. Аз ҳамин сабаб қурби арзи австриягӣ сол то сол паस्तтар мефаромад.

Ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар Венгрия ва Чехия дар солҳои 50 ва 60 асри XIX. Яке аз роҳбарони ҳаракати миллию озодихоҳии халқи маҷор, яъне венгерҳо М. Ткач буд. Ӯ маҷорҳо ва халқҳои дигари мазлуми империяи Австрияро даъват менамуд, ки ба муқобили истилогарон ба мубориза бархезанд. Барои фаъолияти инқилобӣ Ткач аз тарафи ҳукуматдорони Австрия ба маҳбас партофта шуд. Баъди дар натиҷаи афв аз ҳабс озод шудан ӯ фаъолияти муборизаи озодихоҳонаи инқилобии худро давом дод. Дар катори Ткач дахҳо шахсиятҳои миллии дигари Венгрия ба муборизаи миллию озодихоҳӣ бархостанд. Онҳо дар қаламрави Венгрия созмонҳои миллию сиёсии зиёд ташкил намуданд. Барои паस्त намудани шиддати вазъияти муборизаи миллию озодихоҳӣ дар Венгрия маъмурияти австриягии империя ҳар гуна чораҳо меандешид. Масалан, иҷозат дод, ки дар Венгрия ба сейм интиҳобот гузаронида шавад. Баъди интиҳобот маълум гардид, ки сейми мазкур барои маъмурияти империявӣ гапдари нест. Аз ҳамин сабаб он пароканда карда шуд.

Дар Чехия низ муборизаи миллию озодихоҳона суръат мегирифт. Дар ин ҷо ҳам ҳукумати Австрия барои паस्त гардонидани шиддати вазъият чораҳо андешид. Ҳукумат соли 1860 ба сейми Чехия ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ дод. Вале мисли пештара забони немисӣ забони давлатӣ мондан гирифт. Ин чораи ҷузъӣ ва барои халқи чех беаҳамият ҳаракати миллию озодихоҳиро дар Чехия паस्त карда натавонист. Чунин ҳолати ҷамъиятию сиёсӣ дар қаламрави суқунати тамоми халқҳои дигари ғайриавстриягӣ ҳам ба назар мерасид. Дар ин ҳолат ҳукумати Австрия мамлақатро ба тарзи қўҳна идора карда наметавонист. Барои ҳамин ҳукумати нав бо сардории Шмерлинг (1861 – 1865) хост, ки немисгардонии халқҳои ғайринемисро бо усули конституционӣ иҷро намояд. Ин буд, ки соли 1861 бо номи “Патенти Феврал” Конститутсияи умумии империи Австрия қабул карда шуд. Он ба парламенти дупалатагӣ ҳокимияти қонунгузорӣ

дод. Конституция интихоботро аз рӯи молу мулк, нобаробар ва дузинагӣ эълон намуд. Ин конституция ба буржуазия ва ашрофони заминдори Австрия имконият медод, ки дар империя ҳокимияти конунгузорро дар зери назорати худ дошта бошанд. Аз конституцияи мазкур халқҳои гайринемис норозӣ буданд. Аз ин рӯ, сиёсати марказонидани ҳокимияти давлатӣ ва немисгардонии халқҳои империя комилан шикаст хӯрд.

Дар чунин шароит вазъияти хориҷии империяи Австрия сустишудан гирифт. Соли 1866 Австрия дар ҷанги зидди Пруссия ба шикаст дучор шуд. Ин ҷанг ҳаракати миллию озодихонаии халқҳои империя ва махсусан халқи Венгрияро боз ҳам пурзӯртар кард. Хавфи барҳам хӯрдани империяи Габсбургҳои Австрия ба миён омад. Барои ҳамин ҳукумати империявӣ маҷбур шуд, ки гузашт кунад. Ин ҳукумат соли 1867 бо Венгрия қарордодеро ба имзо расонид, ки мувофиқи он империяи Австрия номи дугона – Австро-Венгрияро гирифт. Худи ҳамон сол конституцияи нав қабул карда шуд. Ин конституция сохти давлатии ҳар ду қисми ин мамлакатро муқаррар намуд.

Австро-Венгрия давлати истибдодӣ буд. Оро императори Австрия идора мекард. Дар як вақт ӯ шоҳи Венгрия низ ба ҳисоб мерафт. Конституция ба император ҳуқуқҳои номаҳдуд дод. Император аъзои палатаҳои болоии парламент (рейхсрат ва сейм)-ро таъин мекард, дар байни маҷлисҳои парламент қарору амрҳоро интишор менамуд, ки ҳуқуқи конунро доштанд. Конституция дар назар дошт, ки се вазорат – ҳарбӣ, хориҷӣ ва молия барои ҳар ду қисматҳои империя – Австрия ва Венгрия умумӣ мебошанд.

Чӣ тавре ки мушоҳида намудед, конституцияи соли 1867-и империяи Австро-Венгрия зиддиҳалқӣ ва истибдодӣ буда, сохти мутлақиятро дар империя нигоҳ медошт. Дар натиҷаи татбиқи ин конституция халқҳои ин империя аз зери зулми мустамликавӣ озод нашуданд. Аз ҳамин сабаб ҳаракати миллию озодихонии халқҳои мазлуми империяи Австро-Венгрия дар даҳсолаҳои охири асри XIX ва оғози асри XX ҳам давом кард.

Вазъи иқтисодии Австро-Венгрия дар даҳсолаҳои охири асри XIX. Тараққиёти сармоядорӣ дар қисматҳои гуногуни мамлакат нобаробар буд. Аз ҷиҳати саноат қисмати нисбатан тараққиқардатарини империя Чехия ба ҳисоб мерафт. Австрияи Шимолӣ ва Ҷанубӣ низ аз ин ҷиҳат ба Чехия қариб баробар буд.

Дар тараққиёти саноат Галитсия, Буковина ва як қатор вилоятҳои дигар аз онҳо хеле ақиб монда буданд. Дар солҳои 70 – 90 Чехия дар саноати чӯянгудозӣ мақоми асосиро ишғол намуд. Дар ин ҷо он вақт 86 фоизи чӯяни империя истехсол карда мешуд. Сохтмони роҳҳои оҳан низ суръат гирифт. Саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ҳам пеш рафт. Истехсоли қанд, шароб ва пиво мақоми бештар пайдо намуд. Чехия ба маркази асосии саноати бофандагии империя табдил ёфт. Аз 137 корхонаи бофандагии империя 67-тояш дар Чехия сохта шуда буд.

Созишномаи Австро-Венгрияи соли 1867 то дараҷае сабабгори рушди иқтисодии Венгрия гардид. Дар ин ҷо ба истехсоли маҳсулоти филизӣ ва коркарди он қадамҳои аввалин гузошта шуданд. Ба ин кор истехсоли ангишт дар Чехия мусоидат мекард. Вале соҳаи асосии саноати Венгрия хӯрокворӣ буд. Соли 1898 маҳсулоти галладона, шароб, қанд ва соҳаҳои дигари хӯрокворӣ 47,3 фоизи истехсоли маҳсулоти хӯроквории империяро ташкил менамуд.

Сиёсати хориҷии Австро-Венгрия дар сеяки охири асри XIX. Австрия бисёр мехост, ки интиқоми шикаст дар ҷанги соли 1866-ро аз Пруссия бигирад. Вале бо вучуди ин аз Русия тарсида, дар ҷанги дар пешистодаи Пруссия бар зидди Фаронса мавқеи бетарафиро ихтиёр кард. Соли 1873 Австро-Венгрия бо ҳамроҳии Германия ва Русия бо номи “Иттифоқи се император” қарордод ба имзо расонданд. Соли 1876 бошад, бо Русия Созишномаи “Рейх – штат”-ро имзо кард. Он ба Русия имконият медод, ки ба даҳлати Австро-Венгрия бо Туркия ҷанг кунад. Барои ҷаброни ин бетарафӣ Австро-Венгрия бояд қисми Хорватия ва баъзе навоҳии наздисарҳадии Боснияро ба даст мебаровард. Дар Конгресси байналхалқии Берлини соли 1878 ба Австро-Венгрия иҷозат дода шуд, ки Босния ва Херсоговинаро истило кунад. Аз ин рӯ, муносибат дар байни Австро-Венгрия ва Русия бад шуд. Ин ҳолат Австро-Венгрияро маҷбур сохт, ки бо Германия наздик шавад. 7 октябри соли 1879 дар байни Австро-Венгрия ва Германия созишномаи маҳфие ба имзо расид, ки он бар зидди Русия нигаронида шуда буд.

Дар ин давра дар масъалаи Тунис муносибатҳои байни Италия ва Фаронса тезутунд шуданд. Аз ин рӯ, ба иттифоқи Австро-Венгрия ва Германия Италия низ дохил шуд, ки бо ҳамин он ба Иттифоқи Сегона табдил ёфт.

Рушди иқтисодии Австро-Венгрия дар ибтидои асри XX. Дар ин давра рушди иқтисодии Австро-Венгрия ҳанӯз аз давлатҳои

пешкадами сармоядорӣ акиб монда буд. Сарфи назар аз ин дар навоҳии саноатии мамлакат ва пеш аз ҳама дар Австрияи Ҷанубӣ ва Чехия истехсолоти саноатӣ бо суръати тез марказонида шуда, ширкатҳои инҳисорӣ ба вучуд меомаданд. Дар солҳои 1905 – 1912 шумораи корхонаҳои калон зиёда аз ним баробар афзуд, шумораи корхонаҳои сахҳомӣ бошад, аз соли 1885 то соли 1910 аз 380 то ба 587 адад расид. Сармояи ин корхонаҳо афзуд. Чунин раванд махсусан дар саноати кӯҳӣ ба назар мерасид.

Истехсоли оҳан ва пӯлод асосан дар дасти 6 иттиҳодияи инҳисорӣ марказонида шуд. Консерни маъдани ҷамъияти “Шкода” дар Пльзени Чехия ба яке аз корхонаҳои калонтарини саноатии Европа табдил ёфт. Дигар соҳаҳои истехсолоти саноатӣ ҳам зуд тараққӣ мекарданд ва марказонида мешуданд.

Марказонида шудани сармояи банкӣ низ ба амал меомад. Дар оғози асри XX сармояи қарзӣ асосан дар якҷанд банки калони Вена марказонида шуда буд: “Банки миллӣ”, “Кредитанштадт” ва “Иттиҳоди банкҳои Вена”. Банкҳои бузурги Вена на танҳо саноат, балки кишоварзиро низ ба зери назорати худ дароварда буданд.

Австро-Венгрия ба марҳалаи империализми худ расида, беш аз пеш ба сармояи хориҷӣ тобеъ мешуд. Банкҳои Фаронса, Белгия ва Германия дар шакли вомбарг (заём) ва ё маблағгузорӣ қариб тамоми мамлакатро фаро гирифта буданд. Вале дар байни ин банкҳо банкҳои Германия Австро-Венгрияро бештар қарздор карда буданд. Ин раванд баъди ба итмом расидани ҷанги Фаронсаю Пруссия суръати зиёдтарро касб намуд.

Ба иқтисодиёти Австро-Венгрия сармояи Фаронса низ таъсири калон дошт. Қисме аз роҳҳои оҳан, қонҳои ангишт, корхонаҳои ҷўянгудозӣ ва заводҳои “Шкода” ба сармоядорони Фаронса тааллуқ доштанд.

Вале вобастагии Австро-Венгрия ба сармояи хориҷӣ ба сармоядорони ин мамлакат дар қорӣ сармоягузорӣ ба соҳаҳои гуногуни саноат, аз он ҷумла, ба саноати минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ сусттараккикарда – Галитсия, Хорватия, Словения, Босния ва Херсоговина ҳалал расонда наметавонист.

Пурзӯршавии муборизаи миллию озодихоҳӣ дар империяи Австро-Венгрия дар охири асри XIX – аввали асри XX. Дар ин давра ҳам муборизаи миллию озодихоҳии халқҳои гайринемиси империяи Австро-Венгрия идома дошт. Ин мубориза, пеш аз

хама, дар минтақаҳои славянинишин бештар ба назар мерасид. Бо сабаби болоравии муборизаи озодихона дар Чехия ҳукумат маҷбур шуд, ки баъзе гузаштҳо кунад. Соли 1880 ҳукумати Австро-Венгрия бо номи “Муросои Вена” қарордодеро ба имзо расонид. Мувофиқи он ҳукумати Бадени (1895 – 1897) маҷбур шуд, ки аз моҳи апрели соли 1897 дар Чехия забонҳои немисӣ ва чехиро баробарҳуқуқ эълон намояд. Ин чора дар қисмати немисии парламенти империя эътирози бузургро ба миён овард. Вакилони мардумӣ аз ин қисмати парламент талаб карданд, ки Бадени ба истеъфо равад. Ба ҳукумати нав Гауч (1897 – 1900) роҳбарӣ карда, маҷбур шуд, ки қонуни забонро дар Чехия барҳам диҳад. Акнун дар парламенти Австро - Венгрия қисмати чехии вакилони мардумӣ эътироз баён мекарданд, ки дар натиҷа парламент ба як мақоми ҳокимияти воқеан қорношоям табдил ёфт. Ҳукумати нав бо сардории Карбер (1900 – 1904) ташкил ёфт. Ба ӯ ҳам муяссар нашуд, ки муҳолифатҳои зиддиҳукуматиро дар Чехия бартараф намояд.

Харакати миллию озодихоҳӣ дар мулкҳои дигари суқунати ақаллиятҳои миллии мамлакат ҳам давом меёфт, хусусан дар минтақаҳои славянинишини империя.

Маркази сафарбаркунӣ ва муттаҳидсозии ҳамаи славянҳои ҷанубӣ Сербия буд. Дар ҳаракати миллию озодхонии худ халқҳои Хорватия, Босния ва Херсоговина ба Сербия ҳамчун ба ташаббускори ташкил намудани давлати ягонаи славянҳои ҷанубӣ нигоҳ мекарданд. Дар Трансилвания ҳаракати озодихоҳӣ ривочу раванқ ёфт. Ин мубориза бар зидди шляхтҳои лаҳӣ ва ҳукумати Габсбургҳо, дар Украинаи Закарпат – ба муқобили ашрофони маҷор ва зулми милли равана карда шуда буд.

Словакия ва Украинаи Закарпат гуё мустамликаки кишоварзии Венгрия буданд. Доираҳои васеъи аҳолии ин қисмати славянҳои ҷанубӣ барои он мекушиданд, ки дар муборизаи яқҷояи зидди табақаҳои ҳукмрони Австро-Венгрия ба халқи ҷеҳ наздик шаванд.

Дар Хорватия, ки дар доҳили шохигарии Венгрия баъзи мухториятҳо дошт, буржуазияи васеъ намудани мухторияти Хорватия, маҳдуд кардани ҳудуди заминдорӣи помешикӣ ва ба ҳамаи соҳибони замин додани ҳуқуқи интиҳоботиро талаб менамуд. Як қисми буржуазияи Хорватия барои ба Сербия назди

шудан ва ташкил кардани давлати ягонаи славянҳои чанубӣ баромад мекард.

Тараққиёти иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсии сарзамини Полша нобаробар сурат мегирифт. Як қисми он дар якҷоягӣ бо заминҳои Украинаи Ғарбӣ музофоти Галитсияи империяи Австрияро ташкил меод. Галитсия мухторият дошт ва соҳиби сейми худ ҳам буд. Мардуми поляк ва Украинаи Ғарбӣ аз ҷониби ҳукумати империявии Австро-Венгрия бераҳмона зулм карда мешуд.

Дар қисмати дигари заминҳои Полша, ки дар ихтиёри Германия буд, заминдорон ва муҳочирони немис деҳқонони полякро аз заминҳояшон маҳрум месохтанд. Саноати вазнини ин минтақа ва махсусан саноати дар Силезия мавҷудбуда мутааллиқи сармоядорони немис буд.

Қисми тараққикардаи заминҳои Полша бо номи Шоҳигарии Полша дар зери ҳокимияти Русия буд. Саноати калони Варшава, Лодз, хавзаи Домбровский ва инчунин сармояи калони Полша дар рушди иқтисодии Русия мақоми калон пайдо намуд. Буржуазияи Шоҳигарии Полша ба бозори Русия эҳтиёҷ дошт. Буржуазия ва заминдорони Полша ба фишори ҳукумати Русия нигоҳ накарда, дар симои он иттифоқҳои муборизаи зидди халқи полякро меиданд. Онҳо барои барқарор намудани истиқлолияти мамлакат ва муттаҳидкунии заминҳои Полша кӯшиш намекарданд. Танҳо барои мухторияти Шоҳигарии Полша ҷидду ҷаҳд ба харҷ меоданду бас.

Сиёсати хориҷии империяи Австро-Венгрия дар ибтидои асри XX. Сиёсати хориҷии Австро-Венгрия дар ибтидои асри XX сол то сол иртиҷоитар мегардид. Самти асосии сиёсати хориҷиаш дар он давра ба Балкан нигаронида шуда буд. Ба ақидаи доираҳои ҳукмронии мамлакат пеши роҳи ҳаракати миллию озодихоҳӣ ва барҳам хӯрдани империяи Австро-Венгрияро маҳз ҳамин сиёсат гирифта метавонист.

Иқдоми калони империяи Австро-Венгрия барои ишғол кардани Балкан 5 октябри соли 1908 забт намудани Босния ва Херсоговина буд. Ин иқдом муносибати тезу тунди иттифоқи Русияю Сербияро ба муқобили Австро-Венгрия ба вуҷуд овард. Мубориза дар байни Австро-Венгрия ва Сербия дар давраи ҷангҳои якуму дууми Балкан (1912 – 1913) аз нав авҷ гирифт. Барои ҳамин Австро-Венгрия ба муқобили Сербия ба ҷанг тайёрӣ دید. Лекин ин ҷанг ба амал наомад – Австро-Венгрия аз доир

гардонидани он хуздорӣ кард. Дар ин сурат зарур мешуд, ки ба Русия рӯ ба рӯ шавад. Бо сабаби ба муқобили славянҳои чанубӣ нигаронида шудани сиёсати балкани Австро-Венгрия муносибати ин давлат бо Русия тезу тунд гардид.

Империяи Австро-Венгрия дар арафаи Ҷанги якуми ҷаҳонӣ. Дар арафаи Ҷанги якуми ҷаҳонӣ дар империяи сермиллати Австро-Венгрия муборизаи миллию озодихонаи халқҳои тобеъ катъ нагардид. Ин мубориза баъди ба Австро-Венгрия ҳамроҳ карда шудани Босния ва Херсоговина ва пурзӯршавии зулми австриягӣ боз ҳам пурзӯртар шуд. Дар ин мубориза славянҳо нисбат ба дигар халқҳо фаъолтар буданд.

Соли 1912 дар империяи Австро-Венгрия бӯҳрони шадиди иқтисодӣ ба амал омад. Корхонаҳои зиёди калони саноатӣ ва муассисаҳои тиҷоратӣ хонахароб шуданд. Дар баъзе соҳаҳои саноат истехсол маҳдуд гардид. Ҷангҳои Балкан бӯҳрони иқтисодиро дар Австро-Венгрия боз ҳам шадидтар гардониданд. Бӯҳрон сатҳи зиндагии мардумро паст кард. Натиҷаи ҳамин буд, ки корпартоии оммавии коргарон ва сафи бекорон афзуд.

Дар арафаи ҷанг ҳаракати оммавии халқ махсусан дар Венгрия пурзӯр шуд. Доираҳои ҳуқумрони он дар сиёсати таҷовузкоронаи Австрия фаъолона ширкат меварзиданд. Қисмати дигари аҳоли зидди чунин сиёсати зиддихалқии ашрофони ҳуқумрони Венгрия буд. Ин буд, ки дар солҳои 1911 – 1913 дар Будапешт ва шаҳру минтақаҳои дигари Венгрия ҳаракатҳои оммавии эътирозии мардум ба амал омаданд.

Сиёсати хоричии империяи Австро-Венгрия, ки аз бисёр ҷиҳат ба Германия вобаста буд, беш аз пеш таҷовузкортар мегардид. Роҳбарони Ситоди кулли лашкари Австрия барои хароҷоти ҳарбӣ маблағи калонро тақозо мекарданд.

Империяи Австро-Венгрия дар қатори давлатҳои дигари ду иттифоқи ҳарбӣ ҳамачониба ба ҷанг тайёрӣ медид. Тирамоҳи соли 1913 дар ин мамлакат бо ризоияти Берлин ба артиш сафарбаркунии ҷузъӣ амалӣ шуд. Моҳи марти соли 1914 ҳуқумати Штюртгк ҷавобан ба болоравии ҳаракати зиддихуқуматии коргарӣ ва оппозитсия рейхсрӯ пароканда намуд. Дар чунин шароити тезу тунд 28 июни соли 1914 дар шаҳри Сараево вориси тахту тоҷи Австро-Венгрия Франс-Фердинанд дар сӯикасд кушта шуд, ки ин ҳодиса ҳамчун баҳона барои оғози Ҷанги якуми ҷаҳонӣ истифода бурда шуд.

САНАҲОИ МУҲИМ

- 1848-1849 — инқилоби буржуазӣ дар империяи Австрия
1852-1860 — солҳои фаъолияти ҳукумати Бах
1860 — ба сейми Чехия додани ҳукуқи ташаббуси қонунгузорӣ
1861-1865 — солҳои фаъолияти ҳукумати Шмерлинг
1861 — қабули Конститутсияи империи Австрия (“Патенти Феврал”)
1866 — дар ҷанги зидди Пруссия шикаст хӯрдани империяи Австрия
1867 — қабул карда шудани Конститутсияи империяи Австро-Венгрия
1867 — ташкил ёфтани империяи Австро-Венгрия
1873 — “Иттифоқи се император”-ро ташкил кардани Австро-Венгрия, Германия ва Русия
1878 — Конгресси байналхалқии Берлин
07.10.1879 — дар байни Австро-Венгрия ва Германия ба муқобили Русия баста шудани Созишномаи махфӣ
1895-1897 — солҳои фаъолияти ҳукумати Бадени
1897 — дар Чехия баробарҳуқуқ эълон карда шудани забонҳои немисӣ ва чехӣ
1897-1900 — солҳои фаъолияти ҳукумати Гауч
1900-1904 — солҳои фаъолияти ҳукумати Карбер
05.10.1908 — аз тарафи Австро-Венгрия забт карда шудани Босния ва Ҳерцеговина
111-1914 — пароканда карда шудани рейхсрат
28.06.1914 — дар ш. Сараево дар сӯйқасд ба қатл расонида шудани вориси тахту тоҷи империяи Австро-Венгрия Франс-Фердинанд

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Муайян кунед, ки чаро дар империяи Австрия баъди шикасти инқилоби буржуазии солҳои 1848 – 1849 сиёсати иртиқоии ҳукумат ба миён омад ва он дар чӣ ифода ёфтааст. 2. Вазъи иқтисодии империяи Австрия баъд аз инқилоби буржуазӣ чӣ тавр буд? 3. Ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар солҳои 50 ва 60 асри XIX дар Венгрия ва Чехия дар кадом ҳолат қарор дошт? 4. Барои

гирифтани пеши рохи болоравии ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар империя ҳукумати Австрия чӣ чораҳо меҷуст? 5. Моҳияти Конститутсияи соли 1861-и империяи Австрияро шарҳу эзоҳ диҳед. Оё он ба ақаллиятҳои миллии империя ягон чиз дод? 6. Империяи Австро-Венгрия кай ташкил ёфтааст? 7. Моҳияти Конститутсияи соли 1867-и империяи Австро-Венгрияро баён кунед. 8. Дар бораи вазъи иқтисодии империяи Австро-Венгрия даҳсолаҳои охири асри XIX чӣҳоро медед? Австро-Венгрия дар ин давра аз ҷиҳати иқтисодӣ бештар ба кадом давлат тобеъ буд? Чаро? 9. Сиёсати хориҷии Австро-Венгрияи сеяки охири асри XIX-ро муайян кунед. 10. Дар солҳои 70 асри XIX дар байни давлатҳои абарқудрати Европа кадом созишномаҳо ба имзо расиданд ва онҳо кадом мақсадҳоро пайда мекарданд? 11. Вазъи иқтисодии империяи Австро-Венгрияи ибтидоӣ асри XX-ро чӣ тавр дидед? 12. Дар бораи саноат ва молияи Австро-Венгрияи ибтидоӣ асри XX маълумоти мушаххас диҳед. Чаро ин вақт иқтисодиёт ва молияи Австро-Венгрия ба давлатҳои хориҷӣ тобеъ буданд? 13. Дар бораи ҳаракати миллию озодихоҳии ибтидоӣ асри XX халқҳои империяи Австро-Венгрия маълумот диҳед. 14. Дар бораи сиёсати хориҷии Австро-Венгрияи ибтидоӣ асри XX чӣҳа гуфта метавонед? 15. Империяи Австро-Венгрия дар арафаи Ҷанги якуми ҷаҳонӣ дар кадом ҳолат қарор дошт. 16. Баҳонаи оғози Ҷанги якуми ҷаҳониро баён кунед.

§ 17–19. ИСПАНИЯ ДАР АСРИ XIX – АВВАЛИ АСРИ XX

Вазъияти Испания дар нимаи аввали асри XIX. Муборизаи миллию озодихоҳии мустамликаҳои испанияи Америкаи Лотинӣ вазъияти сиёсиро дар Испания тағйир дод. Шох маҷбур шуд, ки соли 1812 дар мамлакат конститутсияро ҷорӣ намояд. Мувофиқи он ба кортесҳо (парламенти мамлакат) интихобот гузаронида шуд. Вале ҳуди шох Фердинанди VII ҷонибдори мутлақияти шохӣ буд. Аз ин рӯ, ҳаракат мекард, ки мамлакатро ба конститутсия ва кортесҳо идора намояд. Ҳамин буд, ки дере нагузашта ин конститутсия бекор карда шуд.

Вале замона дигар шуда буд. Дар мамлакат муносибатҳои сармоядорӣ сол то сол ташаккул меёфтанд. Табақаи нави доро – буржуазия ба воя мерасид. Он ба ҳокимияти шохӣ фишор меовард

ва бар зидди ӯ мубориза ҳам мебурд. Ҳамин тариқ, дар Испания моҳҳои январ – март соли 1820 инқилоби нави буржуазӣ ба амал омад. 9 март соли 1820 шоҳ маҷбур шуд, ки конституцияи соли 1812-ро аз нав барқарор кунад. Дар асоси он ба кортесҳо интихобот баргузор гардид. Дар он нерӯҳои ақсулмутлақа муваққатан ғолиб баромада, ҳокимияти қонунгузорро ба даст дароварда, чандин чораҳои инқилобии муътадили иқтисодиро амалӣ намуданд, ба хусус онд ба кишоварзӣ.

Аз сиёсати дохилии шоҳ нерӯҳои инқилобӣ норозӣ буданд. Барои ҳамин кӯшиш менамуданд, ки шоҳ Фердинанди VII-ро бо бародари ӯ Дон Карлос, ки катъиян зидди ҳокимияти мутлақи шоҳ буд, иваз намоянд.

Соли 1823 “Иттифоқи Муқаддас” бар зидди Испания таҷовузи ақсулинқилобӣ кард. Моҳи апрел лашкари 100-ҳазорнафараи Фаронса ба Испания зада даромад. Дар натиҷаи ин инқилоби Испания шикаст хӯрд. Фердинанди VII конституцияи мамлакатро бекор карда иштирокчиёни инқилобро шадидан таъкиб мекард. Бо ҳамин дар мамлакат иртиҷоъ ҳукмрон гардид.

Мутлақиятхоҳони ашаддӣ дар атрофи бародари хурди Фердинанди VII Дон Карлос муттаҳид шуданд. Дар таърих ин ашхос карлчиён (аз номи Дон Карлос) номгузори шудаанд.

Соли 1833 шоҳ вафот кард. Духтари хурдсоли ӯ Изабелла шоҳи Испания эълон карда шуд. Маҷлиси махсуси кортесҳо, ки бо ҳамин мақсад даъват карда шуда буд, ба Изабелла савганд ёд кард. Малика Кристина (ҳамсари Фердинанди VII) пуштибони Изабеллаи хурдсол эълон гардид. Карлчиён бошанд, баъди ин Дон Карлосро шоҳи қонунӣ эълон намуданд ва ба ҷанги ифротӣ даст заданд, ки он то соли 1840 идома ёфт.

Диктатураи Нарваэс (1843 – 1851). Дар зарфи 8 сол сарвари ҳукумати Испания генерали карлчиён Нарваэс буд. Ӯ дар мамлакат диктатураи шахсии худро ҷорӣ намуд. Бо фармони Нарваэс танҳо соли 1844 214 нафар одам қатл карда шуд. Ӯ аз кортесҳо ҳукуки ташаббуси қонунгузориро гирифт. Нарваэс қатлкуниро воситаи ягонаи мубориза бар зидди рақибони сиёсии худ медонист. Сарфи назар аз ин вазъияти ҳокимияти ӯ он қадар мустаҳкам набуд. Аз ин рӯ, ӯ оқибат маҷбур шуд, ки соли 1851 ба истеъфо равад. Ҳукумати нав бошад, кортесҳоро тамоман пароканда кард.

Инқилоби солҳои 1854 – 1856. Мамлакатро бе кортесҳо идора кардан, надоштани хоҳиш барои ба амал баровардани ислоҳоти

нави иктисодӣ ва идораи давлатӣ, ришватхӯрию бадахлоки дар дарбор қаҳру қазаби оммаҳои васеи аҳолии Испанияро ба вуҷуд оварданд, ки дар байни онҳо заминдорони озодандеш ва буржуазия низ буданд. Вақте ки фармони ҳукумат дар бораи 6 моҳ пешакӣ пардохтани андоз интишор гардид, генерали озодандеш О' Доннел моҳи июни соли 1854 дар ш. Мадрид шӯриш бардошт. Ӯ бо ҳамроҳии ҳамсафонаш ба халқ мурочиатнома қабул кард. Дар он тақозо карда мешуд, ки «шуллук»-ҳои дарборӣ аз ҳокимият дур, қонунҳо риоя ва андозҳо кам карда шаванд. Дар мурочиатнома фикр дар бораи ташкил намудани политсия низ зикр ёфта буд.

Шӯриш дере нагузашта шаҳрҳои калонтарини мамлакатро фаро гирифт. Дар ҳама ҷо дастаҳои политсия ва хунтаҳои инқилобӣ ташкил карда мешуданд. Қисме аз инқилобчиён барои Испания ҷумҳурӣ талаб мекард. Барои паст гардонидани шиддати инқилоб шох (малика) генерал Эспартереро, ки қаблан сардори ҳукумат буд, аз нав ба ин вазифа таъйин кард. Вале ӯ чун пештара аз ҷорӣ намудани ислоҳоти қатъии демократӣ дар мамлакат даст кашид.

Инқилоб ҳамонро давом мекард. Соли 1855 дар Каталония коргарон корпартоии умумӣ карда, то якдараҷа ба мақсадҳои худ ноил шуданд. Соли 1856 генерал О' Доннел ба он муваффақ шуд, ки Эспертере ба истеъфо биравад. Вале Эспертере ҳокимиятро ғасб намуда, мамлакатро дар ҳолати ҳарбӣ эълон кард. Ҷавобан ба табаддулоти аксулинқилобӣ дар Мадрид ва шаҳрҳои дигари Испания шӯришҳо сар заданд. Лекин баъди ҷангҳои начандон қалону тӯлонӣ онҳо аз тарафи ҳукумати Эспертере паҳш карда шуданд. Ҳамин тариқ, инқилоби солҳои 1854 – 1856 шикаст хӯрд. Дар мамлакат аз нав иртиҷоъ ва таъкибот ҳукмрон гардиданд.

Инқилоби солҳои 1868 – 1874. Шӯриши 18 сентябри соли 1868 дар флоти дар Кадис мустақарбуда оғози инқилоби нави Испания гардид. Он дар мамлакат чунон босуръат паҳн шуд, ки баъди 2 рӯз Изабелла, маликаи Испания маҷбур шуд, ки ба Фаронса фирор кунад. Ҳукумати Испания аз ҳисоби мӯътадилон ва озодандешони чап ташкил дода шуд ва моҳи июни соли 1869 кортесҳои Конститутсияи нави Испанияро эълон карданд. Моддаҳои дахлдори он ҷорӣ намудани ҳуқуқи интихоботи умумӣ (барои зану мард), озодии виҷдон, созмон ва маҷлисхоро эълон доштанд. Конститутсия дар мамлакат никоҳи шаҳрвандиро иҷозат дод

Мутлакияти меросӣ нигоҳ дошта шуд. Буржуазияи озодандешу мутлакиятҳои ҳокимиятро дар дасти худ нигоҳ дошт.

Конститутсияи мутлакамаб эътирози оппозитсияи инқилобию демократиро ба вуҷуд овард. Шӯришҳои демократию ҷумхурихоҳӣ дар Сарагоса, Валенсия ва маҳалҳои дигари мамлакат ба амал омаданд. Барои ҳамин кортесҳо саросема буданд. Онҳо мехостанд, ки тезтар ҳокимияти шоҳро мустақкам созанд ва ҳудудон дар сари ҳокимияти Испания монанд. Барои ҳамин кортесҳо саросемавор шоҳзодаи италиявӣ Амадеи Савоиро шоҳи Испания интихоб намуданд. Ӯ соли 1870 ба тахти шоҳӣ нишаст, лекин рӯҳониён ва ашрофон Амадеи Савоиро душманона истиқбол намуданд. Артиш ва вазирон ҳам Амадеи Савоиро хуб дастгирӣ накарданд. Аз ин рӯ, ӯ маҷбур шуд, ки моҳи феввали соли 1873 аз тахту тоҷи шоҳии Испания даст кашад. Дар шароити баамаломата кортесҳо маҷбур шуданд, ки Испанияро ҷумхурий эълон намоянд. Вале душманони ҷумхурий дар мамлакат ниҳоят бисёр буданд. Онҳо обрӯю эътибори ҷумхуриро бо ҳар роҳу восита мерезониданд. Заминдорон ва буржуазия бошанд, аз шӯришҳо саҳт тарсида буданд. Бинобар ин барои эҳё намудани ҳокимияти Бурбонҳо даст заданд ва 24 январи соли 1874 кортесҳо ба тахти шоҳии Испания писари Изабелла Алфонси XII-ро шинонданд.

Бесалоҳиятӣ ва дар татбиқи мақсадҳои худ қатъӣ набудани ҷумхурихоҳон ба он оварда расонид, ки инқилоби солҳои 1868 – 1874 ҳам оқибат шикаст хӯрд. Дар Испания ҳокимияти мутлакии дворянӣ мондан гирифт, ки акнун ба он сулолаи Бурбонҳо ҳукмронӣ мекард.

Вазъияти сиёсии Испания баъд аз инқилоби солҳои 1868 – 1874. Моҳи декабри соли 1874 баъди табодули ҳарбии давлатӣ, ки ба инқилоби буржуазӣ хотима гузошт, чи тавре ки гуфтем, дар Испания мутлакият аз нав барқарор карда шуд. Соҳти давлатии Испания аз тарафи Конститутсияе, ки соли 1876 қабул карда шуда буд, муқаррар карда шуд. Ин конститутсия бе ягон тағйироти ҷиддӣ то соли 1931 қор кард. Конститутсияи соли 1876 Испанияро мутлакияти конститутсионӣ ва Алфонси XII Бурбонро шоҳи қонунӣ номид. Ба шоҳ ҳокимияти иҷроия дода шуд. Ӯ ҳақ дошт вазиронро таъйин ва ё ба истеъфо гусел қунонад, кортесҳоро даъват ва ё пароканда намояд. Дар баробари ин ӯ вазифадор буд, ки дар зарфи 3 моҳи баъди пароканда карда шудани кортесҳо ба он интихоботи

навро доир гардонад. Шох қонунҳои қабулкардаи кортесхоро тасдиқ мекард ва ба артишу флот сарфармондеҳи олии буд.

Ҳокимияти қонунгузор ба кортесҳо тааллуқ дошт, ки он аз ду палатаи баробарҳуқуқ – сенат ва палатаи вакилон иборат буд. Дар сенат аъзои сулолаи ҳукмрон ва олимартабағони Испания ҷамъ омада буданд: онҳое, ки дар як сол на камтар аз 60 ҳазор песет даромад доштанд, патриарх, архиепископҳо, дорандагони рутбаҳои баланди ҳарбии артиш, сенаторҳое, ки шох якумра таъйин мекард ва ғайра. Дар моддаи 13 конститутсия ба ҳамаи шахрвандон озодии суҳан, матбуот, ташкил намудани созмонҳо ва доир намудани маҷлисҳо қафолат дода мешуд. Лекин мувофиқи моддаи 17-и он ҳукумат метавонист ҳамин озодиҳои демократиро бекор кунад.

Вазъияти кишоварзии Испания дар нимаи дуюми асри XIX. Испания дар нимаи дуюми асри XIX мисли пештара давлати кишоварзӣ буд. Ҳарчанд дар асри XIX дар ин мамлакат муносибатҳои сармоядорӣ ташаккул ёфтанд ва 5 маротиба инкилобҳои буржуазӣ ба амал омаданд, лекин дар натиҷаи онҳо симои деҳоти Испания он қадар тағъир наёфт. Ислоҳоти куллии кишоварзӣ ба амал бароварда нашуд. Таксимои замин ба ғурӯҳҳои аҳолии кишоварз ба кулӣ нобаробар буд. 2 фоизи мулкдорон 67 фоизи заминҳои киштбобро соҳибӣ мекарданд. 82 фоизи мулкдорони дигари деҳот бошанд, танҳо 15 фоизи заминро. 39 фоизи кишоварзон ҳамагӣ 1-гектарӣ замин доштанд, ки ин 1,1 фоизи ҳамаи заминҳои киштбоби мамлакатро ташкил менамуд.

Заминдорони калон дар марказ ва ҷануби мамлакат заминхоро бо тарзи нимфеодалӣ истифода мебарданд. Тахминан 48 фоизи замин умуман кишт карда намешуд.

То соли 1890 Испания умуман мошинҳои кишоварзиро наметавонист. Заминдорон аз нуриҳои сунъӣ низ истифода намебарданд. Аз рӯи ҳисоботи омории соли 1881 47 фоизи деҳқонони испанӣ иҷоракор буданд. Ба ин адад иҷоракорони дарозмуддат дохил нашудаанд. Аз ин рӯ, дар амал иҷоракорон хеле зиёд буданд.

Рушди сармоядорӣ дар кишоварзӣ дар ҳолати суръати ниҳоят сустӣ таракқиёти саноат сабабгори асосии ба вучуд омадани табақаи коргарони деҳот шуд. Дар айни замон, заминдорони калон дар заминҳои худ зироатҳои техникиро парвариш намуда, корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ сохта, ба соҳибкорон

мубаддал мегардиданд. Соли 1900 дар Испания 45 заводи канд мавҷуд буд, ки аксарияти онҳо ба заминдорон тааллуқ доштанд. Баъзе заминдорони калон ба сохтмони роҳҳои оҳан ва баровардани вомбаргҳо маблағгузори мекарданд. Хамин тарик деҳоти феодалии (заминдор) Испания сол то сол бо унсурҳои сармоядорӣ омезиш меёфт.

Табақои ҳукмрони Испания то охири асри XIX маблағгузори нисбат ба саноат ба коғазҳои қиматнок ва вомбарги давлатӣ афзалтар медонист. Қарзи давлати Испания то соли 1881 қариб ба 11 млрд песета расид.

Таракқиёти саноат ва савдои Испания дар охири асри XIX. Суръати пешрафти саноати Испания дар чоряки чоруми асри XIX низ ниҳоят паст буд. Дар ин мамлакат чунин соҳаҳои саноат ба монанди химия ва электротехника қариб тамоман вуҷуд надошт. Асосан саноати кӯҳӣ пеш мерафт. Истеҳсоли оҳан, мис ва ангишт дар солҳои 1882 – 1900 ба ҳисоби миёна ду баробар афзуд, вале қисми зиёди маъдани истеҳсолкардашуда – то 90 фоиз ба хориҷи кишвар содир карда мешуд ва пеш аз ҳама, ба Англия ва Германия.

Сарфи назар аз ин саноат ташаккул меёфт. То охири асри XIX домнаҳои маъдангудозӣ аз нав сохта, такмил дода шуданд. Ин буд, ки Испания соли 1900 нисбат ба Фаронса қариб якуним баробар зиёдтар ҷӯян гудохт, вале 17 баробар камтар пӯлод ва 9 баробар камтар маъдани дигар истеҳсол кард. Ақибмони Испания аз мамлакатҳои пешқадами сармоядорӣ ба ҳисоби ҳар сари аҳоли бештар ба чашм мерасад. Аз рӯи ин ҳисоб нисбат ба Испания Англия 15 баробар, Германия 13 баробар ва Фаронса 8 баробар пештар меистоданд.

Дар Испания дарозии роҳҳои оҳан аз соли 1870 то соли 1896 ду баробар афзуда, аз чор як ҳиссаи роҳҳои оҳани Германияро ташкил дод. Сарфи назар аз ин дар Испания марказонидани истеҳсолот ва сармоя торафт суръати бештар касб мекард. Соли 1886 қариб 60 фоизи роҳҳои оҳани сохташуда ба се ширкати калонтарини зерин тааллуқ доштанд: “Порте”, “Мадрид-Сарагоса-Аликанте” ва “Андалуса”. Теъдоди ҷамъиятҳои саҳомии тиҷоратӣ бемайлон меафзуд. Сармояи онҳо аз соли 1884 то соли 1900 қариб 4 баробар афзуд. Дар натиҷаи қонуни маҷбуркунии соли 1892 корхонаҳои начандон зиёди саноатие ба вуҷуд омаданд, ки сармояи хориҷӣ дар сохтмони онҳо ширкат варзид.

Саноати бофандагӣ асосан дар Каталония тараққӣ ва марказонида мешуд. То соли 1897 қариб 15 фоизи маҳсулоти ин қабил корхонаҳои саноатӣ ба хориҷи кишвар, аз он ҷумла ба мустамликаҳо содир карда мешуд ва пеш аз ҳама, ба Куба, Филиппин ва Пуэрто-Рико.

Дарҳои саноати Испания барои воридшавии сармояи хориҷӣ қушода буданд. Вале таваҷҷӯҳи сармояи хориҷиро дар Испания бештар қонҳои оҳан, мис, сурб, қӯрғошим ва ғайра ҷалб мекарданд. Барои истеҳсоли ин маъданҳо дар даҳсолаҳои охири асри XIX дар Испания корхонаҳои қалони хориҷӣ ва омехта сохта шуданд. Сармояи хориҷӣ ва пеш аз ҳама, сармояи Фаронса ва Белгия асосан ба сохтмони роҳҳои оҳан ва корхонаҳои коммуналӣ ворид мешуданд. Сармояи хориҷӣ ашён хоми Испанияро ба хориҷа содир намуда, ба пешрафти саноати ин мамлакат ҳалал мерасонд, Испанияро ба бозори молфурӯшии давлатҳои хориҷӣ табиб медод.

Ҳукумати консерваторҳо ва либералҳо. Баъд аз шикасти инқилоби солҳои 1868 – 1876 сарвари Ҳизби консерваторон Кановас дел Кастилио ҳукуматро ташкил кард, ки он ҳамаи амру қонунҳои замони ҷумҳуриро бекор кард. Фаъолияти созмонҳои коргариро манъ ва шӯриши карлчиёнро дар Шимол паҳн кард. Танҳо баъд аз ин интихоботро ба қортесҳо таъйин намуд. Сарфи назар аз ин ҳукумати консерваторон дар тӯли даҳсолаи аввали баъди эҳёи мутлақият муштақкам набуд. Сиёсати ҳукумат дар Куба норозигии қалони мардумро ба вучуд овард. Дар он ҷо соли 1868 ба муқобили ҳукмронии Испания шӯриши халқӣ сар зад. Генерал Мартинес Кампос, ки яке аз маҳкумандагони халқи Куба буд, маҷбур шуд изҳор намояд, ки барои мавҷудияти ҳокимияти Испания дар муштақҳо ва идораи онҳо ислоҳот зарур аст. Аз ин рӯ, соли 1878 бо шӯришчиёни Куба Созишномаи сулҳи Санхон ба имзо расонда шуд. Моҳи январӣ соли 1880 оқибат қонун дар бораи барҳамзании гуломдорӣ дар Куба қабул гардид.

Моҳи февралӣ соли 1881 бо сардории Сагасте ҳукумати Ҳизби либералӣ ташкил карда шуд. Ин ҳукумат дар мамлақат баъзе ислоҳотҳои демократӣ гузаронд. Вай озодии матбуот, созмонҳо ва ғайраро эълон намуд. Ба нафъи буржуазия тижоратию миллиявӣ барои молҳои ба мамлақат воридшаванд нархномаҳои гумрукӣ қам карда шуданд. Соли 1882 Созишнома тижоратию Испанияю Фаронса ба имзо расид, ки дар натиҷа

татбиқи он ба Испания сели молҳои бофандагии Фаронса зада даромад. Инчунин андоз ба корхонаҳои саноати зиёд карда шуд. Ин чорабиниҳо норозигии буржуазияи саноати Испанияро ба вуҷуд оварданд. Соли 1883 ҳатто дар якҷанд гарнизонҳои артиш шӯришҳо ба амал омаданд. Вале, бо сабаби он ки онҳо ба оммаи васеи халқ такя намекарданд, ногузир ба шикаст анҷом ёфтанд.

Соли 1885 шоҳ Алфонси XII вафот кард. Регенти (пуштибон) тахти шоҳӣ завҷаи ӯ Мария Кристина эълон гардид. Ин замон дар байни сарварони ҳизбҳои консерваторҳо ва либералҳо – Кановас ва Сагасте созише ба даст омад, ки мувофиқи он онҳо ӯҳдадор шуданд, ки мутлақиятро дастгирӣ мекунанд. Ин қарордод номи “пакти эл Парде” (аз номи “қасри Эл Пардо”-и шоҳ, ки дар он ҷо гуфтушунид ва қабули қарордоди мазкур доир гардидааст)-ро гирифтааст. Дар баробари ин ҳар ду ҳизб ба қарор омаданд, ки бо навбат ба ҳокимият соҳиб мешаванд, то ки режими мавҷударо мустаҳкам намоянд. Ин маънои онро дорад, ки Испания акнун ба тўмаи ду ҳизби сиёсӣ тақдир ёфт. Қадоме аз ин ҳизбҳо дар сари ҳокимият бошад, дар мамлакат ақибмонӣ, ҳазинадуздӣ, порахӯрӣ, сӯнистеъмом аз вазифа ва зухуроти дигари манфӣ ҳукмрон буданд. Ҳар яке аз ин ҳизбҳо, ки ба сари қудрат меомаданд, қортесҳоро пароканда намуда, интиҳоботи нави онро ташкил мекарданд. Дар рафти интиҳобот ҳизби ҳукмрон тамоми имкониятҳои ҳокимияти давлатиро ба қор мебард, то ки дар қортесҳо аксарияро барои худ таъмин намояд. Барои ҳамин бисёр вақт оммаи аҳоли аз интиҳобот сар метофт.

Ҳаракатҳои миллӣ дар охири асри XIX. Рушди иқтисодӣ дар Испания масъалаи миллиро тезу тунд кард. То охири асри XIX рафти ташаккулёбии миллати баскҳо ва галисияҳо асосан анҷом ёфт. Бо ҳамин сабаб шумораи ҳаракатҳои миллӣ дар се вилояти мамлакат – Каталония, Баскония ва Галитсия афзуд. Бо сабаби он ки дар Каталония ва Баскония муносибатҳои сармоядорӣ афзуда, табақаҳои пролетариат ва буржуазияро ташаккул доданд, дар байни онҳо мубориза вусъат ёфт. Дар охири асри XIX дар тамоми Испания дар саноат ҳамагӣ 243867 нафар коргарону хизматчиён қор мекарданд, ки қариб нисфи онҳо аз Каталония ва Баскония буданд.

Соли 1892 намояндагони буржуазияи миллии Каталония дар Манрес дар ассамблея ҷамъ омада, барномаи ҳаракати миллии Каталонияро қор карда баромаданд, ки он “Асосҳои Манрес”

номида шудааст. Буржуазияи Каталония кортесҳои мухтореро, ки дар соҳаҳои андозситонӣ, маориф, қонунгузорию шахрвандӣ, ҷиноӣ ва тичоратӣ ҳокимияти қонунгузорию доранд, талаб мекарданд.

Буржуазияи калони баск дар сари ҳаракати миллии Баскония истода, Ҳизби миллии баскҳоро ташкил намуд. Ба ин ҳизб муяссар шуд, ки табақаҳои васеӣ аҳолиро ба зери таъсири худ дарорад. Бо сабаби он ки дар саноати кӯҳии маъданкоркунии Баскония маблағгузорию Англия калон буд, буржуазияи ин минтақаи Испания то як дараҷа ба империализми англис тобеъ гардид.

Ҷангҳои Испания дар мустамликаҳо. Баъд аз шикаст хӯрдани инқилоби солҳои 1854 – 1856-и Испания ҳукумати ин давлат сиёсати мустамликазабткуниро идома дод. Он дар таҷовузи Фаронса ба муқобили Вьетнам фаъолона ширкат варзид. Инчунин ба Мексика лашкар кашид. Лекин ҳар дуи ин иқдоми иртиҷоӣ дар сиёсати хориҷӣ ба Испания ягон фоида наоварданд. Соли 1860 артиши Испания як қисми Марокашро забт намуд. Ҷумҳурии Доминикан аз тарафи артиши Испания ишғол карда шуд, лекин баъди якчанд сол Испания маҷбур шуд, ки онро тарк намояд. Испанияи заифшуда барои ишғоли мустамликаҳои калон қувваи ҳарбии зарурӣ надошт. Дар мустамликаҳои кӯҳнаи он ва махсусан дар Куба ҳаракати озодихоҳӣ меафзуд. Вазъияти дохилии Испания низ хуб набуд. Соли 1857 дар Андалузия шӯриши кишоварзон ва солҳои 1861 – 1862 дар музофотҳои дигари мамлакат ҳам шӯришҳо ба амал омаданд. Онҳо дар ин марҳала сиёсати хориҷии Испанияро заиф гардониданд.

Дар охири асри XIX Испания маҷбур буд, ки барои дар дасти худ нигоҳ доштани мустамликаҳо дар он ҷойҳо бар зидди ҳаракати миллию озодихоҳӣ мубориза барад, аз он ҷумла, дар Куба, Филиппин ва Пуэрто-Рико. Ҷангҳои Испания махсусан дар Куба ва Филиппин ба иқтисодиёти Испания зарбаи сахт заданд. Дар Каталония фабрикаҳо баста мешуданд, ё ки вақти маҳдуд кор мекарданд. Ҷанг маблағҳои калонро тақозо мекард ва шумораи зиёди одамонро ба доми худ мекашид. То соли 1897 Испания ба Куба наздики 200000 нафар, ба Филиппин 25000 нафар ва ба Пуэрто-Рико – 4480 нафар одамонро равон кардааст.

Дар охири асри XIX сари роҳи сиёсати хориҷии Испанияро ИМА гирифт. Он акнун ба мустамликаҳои испанӣ дастдарозӣ мекард. Истилои ИМА ба Куба, Пуэрто-Рико, Гуам ва ҷазираҳои

Филиппин паҳн шудан гирифт. Моҳи январӣ соли 1898 ИМА ба Испания пешниҳод кард, ки Кубаро ба маблағи 300 млн доллар ба вай бифурӯшад, вале Испания ин савдоро рад кард. Барои ҳамин даре нагузашта ИМА бар зидди Испания ҷанг сар кард, ки дар он дашқари Испания торумор карда шуд. Мувофиқи Созишномаи сулҳе, ки 10 декабри соли 1898 дар Париж ба имзо расид, Испания аз истиклолияти худ бар Куба даст кашид ва инчунин Пуэрто-Рико ва Гуамро ба ИМА во гузошт. Филиппинро бошад, ба маблағи 20 млн доллар ба ИМА фурӯхт.

Испания дигар аз ӯҳдаи идора кардани мустамликаҳои худ баромада наметавонист. Аз ҳамин сабаб моҳи феврале соли 1899 мустамликаҳои дурдасти худро дар Укёнуси Ором (ҷазираҳои Королин ва Мариан) ба Германия фурӯхт. Мустамликаҳои охиринаи он тарафи укёнусро аз даст додан маънои шикасти сиёсати мустамликадорӣ Испания дар охири асри XIX ҳисоб меёфт. Сабаби асосии ин шикаст ақибмонии сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ Испания буд.

Вазъияти иқтисодии Испания дар оғози асри XX. Дар оғози асри XX сарфи назар аз ақибмонии иқтисодӣ дар Испания соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт ва пеш аз ҳама, саноат, роҳҳои оҳан ва муносибатҳои молияи пулӣ як қадар пеш рафтанд. Мисли давлатҳои пешқадами Европа дар Испания низ инҳисорҳо тавлид меёфтанд, ба монанди “Ҷамъияти металлургии Дуро-Фелгера”, “Ҷамъияти Алтос-Орнос” ва “Ҷамъияти мошинсозӣ ва металлургии Арагон”. Соли 1907 оид ба сохтани флоти ҳарбӣ бахри инҳисори “Ҷамъияти киштисозии Испания” ташкил карда шуд. Дар саноати металлургӣ ҳам болоравии ҷузъӣ мушоҳида карда шуд. Солҳои 1900 – 1909 ғудозиши пӯлод қариб ду баробар, ҷӯян 4,5 баробар, истеҳсоли семент 2,5 баробар, дар солҳои 1900 – 1913 истеҳсоли ангишт зиёда аз 1,5 баробар афзуд.

Дар саноати сабук ҳам пешравӣ ба назар мерасид. Дар ин намуди саноат низ марказонидани истеҳсолот ба амал меомад. Корхонаҳои хурд ва миёнаи саноати сабук ба корхонаҳои калон муттаҳид шуда, картелҳоро ташкил менамуданд.

Вазъияти дохилии Испания дар аввали асри XX. Шикасти Испания дар ҷанги зидди ИМА ва ҷангҳо дар мустамликаҳо вазъии дохилии мамлакатро боз ҳам мушкултар гардониданд. Доираҳои васеъи аҳолии ислоҳоти иқтисодиро тақозо менамуданд. Масъалаи муҳимтарин барои ҷамъияти Испания масъалаи молия буд. Қарзи

давлатии Куба мувофиқи Созишномаи сулҳи Париж аз эътибор соқит карда нашуд. Ин қарз қариб 3 млрд песетаро ташкил мекард, ки он асосан пули саҳмияҳои харидаи хориҷӣ буд. Ин қарз ба гардани Испания зам карда шуд.

Калисои католикӣ яке аз моликиятдорони калонтарини Испания буд, вале он ба давлат андоз намесупорид, чунки аз пардохти андоз озод карда шуда буд. Ин норозигии аҳли ҷамъияти мамлакатро ба вучуд овард. Дар оғози асри XX дар Испания 3253 даъра мавҷуд буд, ки дар онҳо 50600 нафар мардҳо ва занҳои роҳиб зиндагӣ мекарданд.

Моҳи феврالی соли 1901 ба сари ҳокимият либералҳо омаданд. Онҳо маҷбур шуданд, ки баъзе ислоҳотҳо гузаронанд. Соли 1902 қонун дар бораи маҳдуд кардани ҳуқуқи муассисаҳои динӣ дар қисми таълим қабул карда шуд. Ҳуди ҳамон сол ҳуқуқи коргарон барои корпартоӣ эътироф гардид. Вале ин чораҳо ҳаракати иҷтимоиро дар мамлакат паст карда натавонистанд. Ба ҳамин сабаб моҳи декабри соли 1902 ҳукумати либералҳо ба истеъфо рафт.

Режими мутлақият дар Испания аз бӯҳрони дарозмуддат ҳалос намешуд. Дар ин бора тез-тез ивазшавии ҳукумат низ шаҳодат медиҳад. Дар зарфи солҳои 1903 – 1907 ивазшавии ҳукумати Испания 9 маротиба ба амал омадааст. Дар ҳуди ҳамин давра ба қони шоҳ Алфонси XII (1903 – 1931) 4 маротиба сӯиқасд ташкил карда шуд. На Ҳизби консерваторҳо ва на Ҳизби либералҳо роҳҳои аз бӯҳрон баровардани Испанияро наметавонистанд. Лекин ҳар дуи онҳо ҳам дар бораи бо роҳи ислоҳот аз бӯҳрон баровардани мамлакат авомфиребона лоф мезаданд, лекин натиҷаи ин лофзаниҳо ҳеч буд.

Дар давраи то оғози Ҷанги якуми ҷаҳонӣ вазъи дохилии ҷамъиятии сиёсии Испания мӯътадил набуд. Ба ҳар ҳол дар он давра дар мамлакат ислоҳоти ҷузъии иқтисодӣ ба амал бароварда шуд, лекин он тамоми системаи иқтисодию молиявии мамлакатро фаро нагирифт. Аз ин рӯ, ин ислоҳот натиҷаи дилхоҳ надод ва дода ҳам наметавонист.

Ҳаракати миллии дар Испания дар оғози асри XX. Аз даст додани мустамликаҳои америкоӣ зарбае буд бар буржуазияи Каталония ва Басконияи Испания. Дар баробари тараққиёти саноати Каталония ва Баскония буржуазияи миллии онҳо ба мақсади ҳифзи манфиатҳои худ ислоҳоти маъмурӣ, нархнома

(тариф)-ҳои имтиёзноки ва ҳуқуқҳои сиёсиро талаб мекарданд. Соли 1901 аз якҷанд гурӯҳҳои буржуазияи миллии Каталония бо номи “Лигаи минтакавӣ” ҳизб ташкил карда шуд. Ин ҳизб зиёда аз ду даҳсола ба ҳаракати миллии Каталония роҳбарӣ карда, бо роҳи усулҳои ошкоро мухторияти Каталонияро тақозо менамуд. Соли 1906 “Лигаи минтакавӣ” бо ҳамроҳии ҳизбҳои дигари буржуазияи миллии блоки пешазинтихоботиеро бо номи “Якдилии Каталония” ташкил намуд. Дар натиҷаи ин “Якдилии Каталония” 44 ваколатномаи намоёндагии Каталонияро дар кортесҳо соҳиб шуд.

Ҳамин тарик, ҳаракати миллии дар Испанияи сермиллат моҳияти сиёсӣ иҷтимоӣ дошт. Он дар шароити сол то сол ташаккулёбии бедорӣ ва худшиносии миллии халқҳои Испания сурат мегирифт. Дар он на танҳо халқи Каталония, балки халқҳои Баскония, Кастилия ва ғайра ширкат меварзиданд. То Чанги якуми ҷаҳонӣ масъалаи худмухторияти халқҳои Испания, ки чунин иттиҳоди давлати федеративиро сохтани буданд, ҳал нашуд.

Сиёсати хориҷии Испания дар оғози асри XX. Империализми Испания дар оғози асри XX талаб мекард, ки ҳукумат дар сиёсати хориҷии худ мавқеи фаёлонтарро ишғол намояд. Мустамликаҳои бозорҳо, манбаъҳои нави ашёи хому соҳаҳои муҳими сармоягузорию ба даст дарорад. Минтақаи асосии истилои империализми Испания қисмати Шимолии Марокаш буд, он вилояте, ки аз маъдани оҳан, мис, сурб, кӯрғошим, графит, ангиштсанг ва заминҳои ҳосилхез бой аст. Аз ҷиҳати стратегӣ шимоли Марокаш қалиде буд барои мавқеи ҳукмронӣ дар Баҳри Миёназамин. Аз ҳамин сабаб Марокаш объекти муборизаи чандин мамлакатҳои империалистӣ гардида буд.

Ҳукумати Испания аз зиддиятҳои байни Англия, Фаронса ва Германия истифода бурда, соли 1904 бо Фаронса қарордоди пинҳониеро барои тақсими шимолии Марокаш ба имзо расонид ва дар қори ба Испания дода шудани Марокаши Шимолӣ ва қабул карда шудани қарори Конференсияи Алхесираси соли 1906 муваффақ шуд. Сарфи назар аз ин тақсими Марокаш чунин маъно надошт, ки гӯё Испания онро ба худ тобеъ карда бошад. Боз дар тӯли ду даҳсолаи оянда Испанияи империалистӣ ба муқобили халқи озодиҳои риффҳо мубориза бурд. Ин мубориза барои Испания хеле гарон афтид – ҳазорҳо қурбонӣ ва маблағи зиёдро талаб намуд.

Дар давраи бӯҳрони дуюми Марокаш (соли 1911) империализми Испания кӯшиш ба харч дод, ки боз ҳам аз зиддиятҳои байни Англия, Фаронса ва Германия ғоида бардорад. Моҳи июли соли 1911 бо дастгирии дипломатии Германия Испания бар зидди Марокаш ҷанг сар карда, Лариш ва эл-Ксароро дар шимолии он забт намуд. Вале ба артиши Испания муяссар нашуд, ки ба дарунтари Марокаш ворид шавад. 27 ноябри соли 1912 дар байни Фаронса ва Испания созишномае ба имзо расид, ки мувофиқи он Марокаши Шимолӣ се тақсим карда шуд. Фаронса 572 км. мураббаъ ва Испания 28 ҳазор км. мураббаъ заминҳои ин минтақаи Марокашро ба зери назорати худ дароварданд. 600 км. мураббаъ замини боқимондаи Марокаши Шимолӣ бошад, минтақаи байналхалқии Танжер эълон карда шуд.

Ҳамин тариқ, чи тавре ки дидем, дар ибтидои асри XX Испания дар сиёсати хориҷии худ асосан ба Марокаш банд буд ва ба ҷанги дар пешистодаи якуми ҷаҳонӣ тайёри ҳам наметид, ҳарчанд блокҳои ҷарбӣ ва давлатҳои асосии ҷангкунандаи онҳо аллакай маълум буданд. Ин вақт империализми Испания на қудрати ҷарбӣ, на қудрати иқтисодӣ, на қудрати сиёсӣ ва на майли аз нав тақсим кардани ҷаҳони аллакай тақсимкардашударо дошт.

САНАҲОИ МУҲИМ

- 1812 — қабули конститутсияи Испания
- 1812 — интихоботи кортесҳои Испания
- 1.III.1820 — инқилоби буржуазии Испания
- 9.III.1820 — аз нав ҷорӣ карда шудани конститутсияи соли 1812
- 1823 — ҷанги “Иттифоқи муқаддас” бар зидди Испания
- 04.1823 — аз тарафи шоҳ Фердинанди VII бекор карда шудани конститутсия
- 1833 — вафоти шоҳ Фердинанди VII ва ба тахти шоҳин Испания нишастани Изабелла
- 1843-1851 — солҳои диктатураи Нарваэс
- 06.1854 — шӯриш дар Мадрид бо сардории генерал О’ Доннел
- 1856 — ба истеъфо рафтани Эспартере
- 1868-1874 — инқилоби буржуазии Испания

- 1869 — чорй карда шудани конститутсияи нави Испания.
- 1870 — ба тахти шоҳй нишастани шохзодаи италиявй Амадеи Савой
- 11.1873 — аз тахти шоҳии Испания даст кашидани Амадеи Савой
- 12.01.1874 — ба тахти шоҳии Испания нишастани Алфонси XII
- 12.1874 — табаддулоти харбй дар Испания
- 1876 — чорй карда шудани конститутсияи нави Испания
- 1868 — шӯриш дар Куба ба муқобили ҳукмронии Испания
- 1880 — барҳам дода шудани сохти гуломдорй дар Куба
- 11.1881 — оғози фаъолияти ҳукумати Сагасте
- 1885 — вафоти шоҳи Испания Алфонси XII
- 1898 — ҷанги ИМА бар зидди Испания
- 1902 — қабули қонун дар бораи маҳдуд кардани ҳуқуқи муассисаҳои динй дар қори таълим
- 1901 — ташкилѐбии ҳизби “Лигаи минтақавй”
- 1906 — ташкилѐбии блоки интихоботии “Якдилии Каталония”
- 1904 — байни Испания ва Фаронса дар масъалаи тақсим кардани Марокаш баста шудани Созишномаи махфй
- 07.1911 — ҷанги Испания бар зидди Марокаш
- 27.11.1912 — байни Испания ва Фаронса бастании созишнома дар бобати тақсим карда шудани Марокаши Шимолй

— САВОЛ ВА СУПОРИШ —

1. Дар бораи вазъи дохилии Испанияи нимаи аввали асри XIX маълумот диҳед. Чаро шоҳи Испания Фердинанди VII дар мамлакат конститутсияро чорй намуд?
2. Дар бораи инқилоби буржуазии соли 1820 ҷихоро медонед?
3. Кай ва чаро “Иттифоқи муқаддас” бар зидди Испанияи инқилобй таҷовуз ташкил намуд?
4. Кай ва чй тавр Изабелла ба тахти шоҳии Испания нишаст?
5. Фикри худро дар бораи диктатураи Нарваэс баён кунед.
6. Инқилоби солҳои 1854 – 1856 дар Испания чй тавр сурат гирифт?
7. Инқилоби солҳои 1868 – 1874 ба халқи Испания чй дод?
8. Дар бораи моҳияти Конститутсияи соли 1869 Испания маълумот диҳед.
9. Кай шохзодаи италиявй Амадеи Савой ба

тахти шоҳии Испания нишаст? Чаро ӯ дере нагузашта аз тахти шоҳии Испания даст кашид? 10. Кортесҳои испания кай Алфонси XII-ро ба тахти шоҳии Испания шинониданд? 11. Чаро инқилоби солҳои 1868 – 1874 шикаст хӯрд? 12. Далелҳои биеред, ки дар бораи рушди иқтисодии Испанияи нимаи дуоми асри XIX шаҳодат диҳанд. 13. Замин дар байни заминдорон ва кишоварзони Испания чӣ тавр тақсим гардид? 14. Дар кишоварзии Испания истифодаи мошинҳо кай оғоз ёфтааст? Сабабҳои онро шарҳ диҳед. 15. Чаро вазъи молиявии Испания дар нимаи дуоми асри XIX вазнин шуд? Он аз ин ҳолат чӣ тавр мебаромад? 16. Иқтисодиёти Испания, ба хусус саноат дар охири асри XIX чӣ тавр тараққӣ мекард? Дар ин бора далелҳои биеред. 17. Дар охири асри XIX – аввали асри XX дар Испания ҳукмронии ду ҳизб – консерваторҳо ва либералҳо чӣ тавр сурат мегирифт? Дар байни онҳо кадом созишнома мавҷуд буд? 18. Дар бораи ҳаракати миллӣ дар Испанияи охири асри XIX – аввали асри XX чӣ чиз медонед? Сабабҳо ва натиҷаи ин ҳаракатро муайян созед. 19. Дар бораи сиёсати хориҷии Испанияи чоряки охири асри XIX нақл кунед. Чаро Испания аз мустамликаҳои худ маҳрум мешуд? 20. Дар ибтидои асри XX оё иқтисодиёти Испания пеш рафт? 21. Дар оғози асри XX – то саршавии Ҷанги якуми ҷаҳонӣ – вазъияти дохилии Испания чӣ тавр буд? Онро мушаххастар фаҳмонед. 22. Сиёсати хориҷии Испания дар ибтидои асри XX асосан ба забти кадом давлат нигаронида шуда буд? Оё ин сиёсат ба Испания чизе дод? 23. Аҳволи Испания дар арафаи Ҷанги якуми ҷаҳонӣ чӣ тавр буд? 24. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§ 20–21. ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМЕРИКА АЗ ОҒОЗИ АСРИ XIX ТО АНҶОМ ЁФТАНИ ҶАНГИ МУЛКӢ

Вазъи ИМА дар нимаи аввали асри XIX. ИМА дар аввали асри XIX давраи тараққиёти пуравчи иқтисодиро аз сар мегузаронид. Дар Шимолу Шарқи мамлакат саноати фабрикавӣ ва хоҷагиҳои сармоядорӣ фермерӣ густариш меёфтанд. Дар қисмати Ғарбӣ бошад, фермерҳои сершумор ва ҳунармандони мустақил машғули касбу кори худ буданд. Дар қисми Шимолу Ғарбӣ низ муносибатҳои соҳибкорӣ босуръат пеш мерафтанд. Дар

иқтисодиёти Чануб гуломдорни плантатсионӣ ҳукмрон буд. Фарқияти роҳҳои тараққиёти Шимол ва Чануб ба рафти ояндаи тараққиёти таърихӣ ИМА таъсир расонд.

Дар ин давра густариши соҳибкорӣ аз ҳисоби заминҳои нав “ба бар” ба амал меомад. Дар охири асри XVIII – нимаи аввали асри XIX ИМА заминҳои зиёдеро забт кард. Масоҳати умумии ИМА дар соли 1790 ҳамагӣ 888,6 ҳазор км мил буд. Баъди ба он ҳамроҳ карда шудани Луизиана ва ҷанги истилогарона бар зидди ҳиндуҳо, Мексика ва мустамлигардонии заминҳои нав он то ба 3027,8 ҳазор км мил расид.

Паҳншавии корчаллонию сармоядорӣ “ба бар” имконият дод, ки аввалан заминҳои нав ба даст дароварда шаванд. Дуюм, заминҳои нав шароити мусоид фароҳам оварданд, ки аз Европа ба ИМА шумораи зиёди муҳочирон биёянд. Дар байни онҳо мутахассисони муҳандисию техникӣ ва коргарони баландихтисос бисёр буданд. Муҳочирон шумораи аҳолии мамлакатро зуд зиёд мекарданд. Соли 1800 аҳолии ИМА ҳамагӣ 5,3 млн нафар буд. Вале соли 1850 он ба 23,2 миллион расид. Аз сабаби бисёр будани заминҳои холии Ғарб дар ИМА нисбат ба Европа талабот ба нерӯи корӣ хеле зиёд шуд, лекин он намерасид. Аз ҳамин сабаб дар Шимоли мамлакат истифодаи мошинҳо хеле барвақт оғоз ёфт. Дар Чануб бошад, истифодаи меҳнати гуломон васеъ паҳн гардида буд.

Пешрафти соҳибкорӣ дар ИМА дар қатори ҷиҳатҳои мусбати худ ҷиҳатҳои манфӣ ҳам дошт. Аз он ҷумла, бӯҳронҳои иқтисодии барзиёдистехсолкунӣ ба амал омаданд.

Яке аз роҳҳои манфии тараққиёти иқтисодӣ дар ИМА зӯран ба Ғарб муҳочир кардани ҳиндуён буд. Барои зиндагонӣ кардан ба ҳиндуҳо ҷойҳои махсус – “резерватсияҳо”-ро медоданд. Ҳиндуҳое, ки ба ин қарордод муқобилият нишон медоданд, ҳукумат бар зидди онҳо дастаҳои мусаллаҳро ба қор мебард. Бо баҳонаи таъқиби ҳиндуҳо лашкари ИМА ба забткунии заминҳои давлатҳои ҳамсоя низ даст мезад. Бо ҳамин роҳ лашкари ИМА Флоридаи Шарқиро аз Испания кашида гирифт.

Дар қисмати ғарбии Ҷорҷия қабилаҳои ҷирокҳо сокин буданд. Вақте ки дар он ҷо қонҳои тилло кашф карда шуданд, ҳукумат аз созишномаҳои бо ҳиндуҳои ин ҷо дар бораи замин бастааш даст кашида, ин заминҳоро “ҷамъиятӣ” эълон кард. Барои зиндагонии ин қабилаҳо ҳам резерватсияҳои махсус муайян намуда, онҳоро аз заминҳои аҷдодашон зӯран пеш карданд.

Шӯришҳои гуломон бо сардории Н. Тернер ва Ч. Браун. Дар солҳои 30-юми асри XIX масъалаи гуломдорӣ дар ҳаёти ҷамъияти ИМА яке аз масъалаҳои ҷиддие гардид, ки ҳамаи онро рафти тараққиёти ин мамлакат тақозо мекард.

Гуломон дар ИМА борҳо шӯриш бардоштаанд. Яке аз шӯриши калонтарини гуломон дар соли 1831 бо сардории гулом Ната Тернер дар иёлати Виржиния ба амал омадааст. Гуломони шӯришбардошта бо досу табар мусаллаҳ шуда, ба плантаторҳо ҳамла мекарданд. Ҳукуматдорон бар зидди ин шӯришгарон сипоҳиён фиристоданд. Дар натиҷаи ҷанги нобаробар бо сарбозони ҳукумати шӯришгарон шикаст хӯрданд. Ҳукуматдорони ИМА роҳбари шӯришчиён Н. Тернер ва боз 17 нафар иштирокчиёни дигари ғаёли шӯришро ба қатл расонданд.

Аз солҳои 30-юм сар карда ҳаракат барои озод кардани гуломон дар ИМА хеле пурзӯр шуд. Ин ҳаракат бо номи “аболитсионизм” (“озодкунӣ”) машҳур шуд. Собик гулом Ф. Дуглас, ки озодии худро харид ба У. Гаррисон арбобони машҳури ин ҳаракат буданд. Онҳо тамоми умр ҳаёти худро барои озод кардани гуломон бахшидаанд. Гаррисон соли 1832 ҳатто “Ҷамъияти нави Англия барои мубориза бар зидди гуломдорӣ”-ро ташкил кард ва инчунин маҷаллаи “Либрейтер”-ро (“Озодкунанда”) ҷоп мекард. Он солҳо ҳазорон нафар муборизон монда нашуда қор мебуданд, то ки дар ИМА гуломдорӣ барҳам дода шавад. Вале дар ин мамлакат муқобилони барҳамдиҳии гуломдорӣ низ кам набуданд. Гуломон дигар орому хотирҷамъ намеништаанд. Онҳо ҳам ба мубориза бархостанд. Соли 1859 бо сардории Чон Браун шӯриши калони дигари гуломон ба амал омад.

Чон Браун соли 1800 дар оилаи фермере, ки дар ҷанги истиқлолиятҳои ҳалок гардида буд, таваллуд шудааст. ӯ чорводор буд. Ҳанӯз дар овони кӯдакӣ бо ҷашмони худ дида буд, ки гуломдор чӣ тавр гуломбачаеро то мурданаҳ зада буд.

Чон Браун, вақте ки ба воя расид, ба ҳаракати аболитсионистҳо дохил гардид. Бо ҳамроҳии писаронаш дар ҷанги мулкӣ дар Канзас баамаломата иштирок кардааст. Чон Браун борҳо зангҳои гурезаро ба Шимол гуселонида, бо ҳамин роҳ онҳоро аз гуломӣ озод кардааст.

Чон Браун дастаи наҷандон калонеро иборат аз 32 нафар ташкил кард. Дар ҳаёти он се писараш ҳам буд. 17 октябри соли

1859 ин даста дар шахрчаи Харперс-Ферри иёлати Виржиния ба анбори калони силох хучум карда, онро бе хунрезӣ ишғол намуд. Ҷон Браун боварӣ дошт, ки шӯришро мардум дастгирӣ хоҳад кард. Вале ҳаёли ӯ рост набаромад. Даре нагузашта анборро дашқари ҳукумати муҳосира кард. Ҳарчанд дастаи Браун алайҳи нерӯи давлатӣ муқобилияти саҳт нишон дод, оқибат шикаст хӯрд. Қариб ҳамаи шӯришчиён ҳалок гардиданд. Брауни захмдори дар занбар хунолудхобидаро додгоҳ ба қатл (тариқи ба дор овехтан) ҳукм кард. Ҷ. Браун дар хатчаи пеш аз маргаш навишта буд: "Ман, Ҷон Браун, акнун пурра боварӣ ҳосил кардам, ки танҳо хун қодир аст ҷинояти бузурги ин мамлақати пургуноҳро шӯяд. Ба ҳаёлам ҳудро беҳуда тасалло меодам, ки гӯё ин корро бе хунрезии зиёдатӣ ҳам ба ҷо овардан мумкин аст".

Шӯриши Ҷон Браун мардумро ба шӯриши нави зидди гуломдорон тела меод. Аз қатли Ҷон Браун миллионҳо америкониҳо, баҳусус гуломону ҳиндуҳо ва аболитсионистҳо ғамгин шуда, ашки мотам рехтанд.

Ташкилҳои хизбҳои сиёсӣ. Хизбҳои сиёсӣ дар ҳаёти ИМА мақоми хосса доранд. Дар ибтидои асри XIX дар мамлақат гурӯҳҳои сиёсӣ ба вучуд омаданд. Онҳо дар вақти интихоботи президентӣ ҳаракат мекарданд, ки барои соҳиб шудан ба ин мансаб ғолиб оянд.

Дар интихоботи президентии соли 1828 плантаторҳо ва фермерҳои сершумору ҳунармандон ва як қисми коргарон барои президент интихоб шудани генерал Эндрю Ҷексон муттаҳид шуданд. Ҷонибдорони Ҷексон ҳудро узви Хизби Демократӣ меномиданд. Санаи таъсисёбии ин хизб соли 1828 ҳисобида мешавад.

Соли 1848 як қисми фермерҳо, ҳунармандон ва буржуазияи Шимол дар шаҳри Буффало хизби нав – фрисойлерҳо (замини озод) ташкил карданд. Ба он зангҳо ҳам дохил мешуданд. Аъзоёни Хизби фрисойлерҳо талаб мекарданд, ки дар заминҳои нав гуломдорӣ паҳн карда нашавад, заминҳои Фарбро бепул тақсим карда, фурухтани онҳо ба заминчаллобони калон манъ карда шавад.

Қисми аъзои Хизби Демократӣ, ки бо гуломдорӣ оштинопазир буд, инчунин муқобилони паҳн гардидани гуломдорӣ дар заминҳои нав ва як қисми аъзои Хизби фрисойлерҳо соли 1854 Хизби Ҷумҳурияхоҳонро ташкил намуданд. Ин хизб маркази нерӯҳои гардид, ки дар ИМА ба муқобили гуломдорӣ собитқадамона мубориза мебуданд.

Чанги мулкӣ дар Канзас. Соли 1850 гуломдорон хостанд, ки гуломдорию дар тамоми ИМА қонунӣ гардонанд. Барои ин ҳама заминҳои навро ба даст дароварда, бо ҳамин онҳо имконияти ба Шимол гурехта рафтани гуломонро барҳам додани буданд.

Дар Конститутсияи соли 1787-и ИМА мушаххасан нисбати гуломоне, ки аз дасти гуломдорон гурехта озод мешаванд, чизе гуфта нашудааст. Баъди қабули Конститутсияи ИМА чандин дахсолаҳо гузаштанд. Акнун гурехтани зангиҳои гулом хусусияти оммавӣ пайдо намуд. Барои ҳамин соли 1850 плантаторҳо тавассути Конгресс қонуноро қабул карданд, ки мувофиқи он аҳоли ва ҳукуматдорон вазифадор буданд гуломони гурезаро дастгир кунанд.

Худи ҳамон сол Конгресс ба баъзе иёлот ҳуқуқ дод, ки масъалаи гуломдорию худи онҳо ҳал кунанд. Яке аз ҳамин қонунҳо—билл, яъне қонуни “Канзас – Небраска” буд. Мувофиқи он гуломдорӣ дар самти шимолтар аз мадори 36 то 30° – дар заминҳои ғарбтари Миссисипӣ воқеъбуда манъ карда мешуд. Ин қонун сабабгори дар Канзас ба амал омадани чанги мулкӣ гардид.

Гуломдорон дастаҳои мусаллаҳи зархарид ташкил намуда, ба Канзас ҳуҷум карда, дар он ҷо сохти гуломдорию ҷорӣ мекарданд. Ҷавобан ба ин ҳазорон фермеру хунармандон ба ҷониби Канзас ҳаракат карданд, то ки заминҳои холии онро ба даст дароранд ва нагузоранд, ки гуломдорон ин иёлатро ба иёлати гуломдорӣ табдил диҳанд.

Ҳангоми интихоботи президентӣ дастаҳои каллабур, ки онҳоро плантаторҳо созмон дода буданд, аҳолиро тарсонда, маҷбур мекарданд, ки ба тарафдории номзади гуломдорон овоз диҳанд.

Аксарияти аҳолии Канзас зидди гуломдорӣ буданд. Онҳо “Кумитаи амниятӣ ҷамъиятӣ” ташкил карда, дар шаҳри Лоуренс мустаҳкам ҷойгир шуданд. Вале дере нагузашта дастаҳои хуб мусаллаҳбудаи гуломдорон, ки аз иёлати Миссурӣ ба Канзас зада даромада буданд, шаҳри Лоуренсро ба ҳок яксон ва муҳофизони онро қир карданд.

Ҳукумати марказӣ Канзасро баъди ин воқеа ҳамчун иёлати гуломдорӣ шинохт. Чанги мулкӣ дар Канзас аз соли 1854 то соли 1856 давом кард. Он дар бораи оғози чанги мулкӣ дар тамоми ИМА дарак меод.

Президент интихоб шудани Авраам Линколн. Дар Канзас ҷазо додани иштирокчиёни муқовимат бар зидди паҳн кардани гуломдорӣ ва қатли Чон Браун бӯҳрони инкилобиро паст накард.

**Президент Авраам
Линколн (дар марказ)
моҳи октябри соли 1862
баъди мухорибан
Антитем дар яке аз
қисмҳои артиши кишвар**

Соли 1860 Ҳизби Ҷумҳуриятхоҳон номзад ба президенти ИМА шаҳси дар байни халқ бо ақидаҳои демократии худ машҳур, адвокат ва узви Конгресс Авраам Линколнро (1809–1865) пешбарӣ намуд. Дар ин давра дар Ҳизби Демократӣ чундай ба амал омада буд. Барои ҳамин он якбора ду номзадашро ба президентӣ пешниҳод кард. Ин кор дар интиҳобот мавқеи Ҳизби Демократиро хеле суст кард. Ҳамин тариқ, моҳи ноябри соли 1860 президенти ИМА номзоди Ҳизби Ҷумҳуриятхоҳон гузашт. Бори аввал буд, ки соҳибкорону корчаллонҳо бо ҳамроҳии фермерҳою коргарон муттаҳид шуда, дар интиҳоботи президентӣ ғолиб баромаданд. Дар амал дар ин интиҳобот муқобилони гуломдорӣ бар ҷонибдорони он ғолиб омаданд.

Авраам Линколн дар оилаи сафедпӯсти иёлати Кентукки таваллуд шудааст. Оилаи Линколнҳо баъди чанде аз иёлати Кентукки ба иёлати Индиана кӯчидааст. Дар овони наврасӣ ва ҷавонӣ Авраам ба кишоварзӣ ва ҷӯббурӣ шугл варзидааст. Ӯ дар ҳама ҷо даҳшати гуломдориро бо ҷашмони худ меид. Авраам худомӯз буд. Қобилияти фавқулодда дошт. Қори адвокатӣ ва дар

**Артиши шимолиҳо
дар иёлати ҷанубӣ
(солҳои 1864 – 1865)**

ин кор адолатпеша буданаш ўро дар байни фермерҳо, коргарон ва буржуазия зуд машхур гардонд.

Чанги шахрвандӣ дар ИМА. Баъди аз дасташон рафтани мансаби президентӣ гуломдорони Чануб аз нав ба мубориза бархостанд. Авраам Линколн бояд 4 март соли 1861 ба иҷрои вазифаи президентӣ шурӯъ мекард. Вале 20 декабри соли 1860 иёлоти Королинаи Чанубӣ аллакай дар бораи аз иттифок баромадани худ эълон кард. Дар ин бора боз 7 иёлоти дигар – Флорида, Чорчия, Алабама, Луизиана, Техас, Миссисипӣ ва Теннесӣ эълон карданд. Онҳо муттаҳид гашта, Конфедератсияи Чанубро ташкил намуданд. Пойтахти он шаҳри Ричмонд интихоб шуд. Конфедератсия Ж. Девисро президенти худ эълон кард. Конфедератсияи Чануб мехост, ки гуломдориро дар қаламрави худ абадӣ гардонад.

12–13 апрели соли 1861 артиши Конфедератсияи Чануб истехкоми Самтарро, ки дар наздикии Чарлстон воқеъ гардида буд, баъди гулӯлаборонкунии шадид ишғол намуд. Ин воқеа оғози чанги мулкӣ дар ИМА шуд. Баъди ин А. Линколн чанубихоро исёнгар номида, сафарбаркунии ихтиёриёро эълон кард. Даре нагузашта дар сафҳои ихтиёриён зиёда аз 75 ҳазор нафар одамон чамъ омаданд. Умуман нерӯҳои Шимол нисбат ба Конфедератсия зиёдтар буданд. Аҳолии Шимол 19,2 миллион ва иёлоти гуломдори Чануб 12,2 миллионро ташкил мекард. Бинобар ин Шимол сипоҳи зиёдтар гун карда метавонист. Дар масъалаи сипоҳро аз яроқу аслиҳа ва маводи дигар таъмин намудан низ Шимол имконияти зиёдтар дошт. Вале дар иёлоти Чануб захираи зиёди яроқу аслиҳа мавҷуд буд. Ин захира ба дасти Конфедератсия даромад. Файр аз ин аксарияти афсару генералҳои артиши ИМА Конфедератсияро дастгирӣ мекарданд. Инчунин доираҳои ҳукмрони Англия, Фаронса ва Испания ҳам чонибдори Конфедератсия буданд. Ин давлатҳо ба ду давлати камқуввати мустақил тақсим шудани ИМА манфиатдор буданд.

То тобистони соли 1861 Конфедератсия артиши 120-ҳазорнафара ташкил кард. Чануб мехост, ки дар чанги рӯ ба рӯ нерӯҳои Шимолро торумор карда, шаҳри Вашингтонро ишғол намояд. 21 июли соли 1861 дар наздикии шаҳри Манассас, ки тақрибан 40 км дуртар аз Вашингтон воқеъ гардидааст, артиши 35-ҳазорнафараи Шимол аз тарафи артиши 30-ҳазорнафараи исёнгарони Чануб шикаст хӯрд. Дар ин ҳолат ҳукумати Шимол ба лашкари худ аз нав сафарбаркунии гузаронида, аввал онро ба 500 ҳазор ва то охири ҳамон сол ба 660 ҳазор нафар расонид.

Моҳи январи соли 1862 сипоҳиёни Шимол ба ҳучуми ҷавобӣ гузаштанд. Генерал Грант, ки дар Ғарб амал мекард, супориш гирифт, ки хавзаи дарёи Миссисипиро ишғол намояд. Ӯ аз ӯҳдаи ин кор баромада тавонист. Дар Ҷануб лашкари Батлер моҳи апрели соли 1862 бо дастгирии флот Орлеани Навро ба даст даровард. Ба ин нигоҳ накарда дар ҷои мухорибаи асосӣ, наздикии дарёи Потомак вазъияти артиши Шимол хуб набуд. Дар Ричмонд Мак-Келлан пурра шикаст хӯрд. Лозим омад, ки аз ҷойҳои дигари ҷанг ба тарафи Вашингтон лашкар равоӣ карда шавад.

Дар зери таъсири оммаи халқ ҳукумати Авраам Линколн маҷбур шуд, ки ба ҷораҳои инқилобӣ гузарад. Онҳо ба Конститутсия муҳолиф бошанд ҳам, дар айни замон ин корро зарурати ҷарбӣ тақозо мекард. Аз ҳамин вақт сар карда ҷанги мулкӣ ба инқилоб табдил ёфт ва ҳукумати А. Линколн ба амалӣ кардани ҷораҳои инқилобӣ шурӯъ намуд.

Барҳам дода шудани гуломдорӣ дар ИМА. Соли 1862 ба сарватмандон андозҳои нав бор карда шуданд. Инчунин барои мусодираи моликияти исёнгарон қонун бароварда шуд. 20 майи соли 1862 қонун дар бораи ҳомстедҳо эълон гардид. Мувофиқи ин қонун ҳар як шаҳрванди ИМА ҳамагӣ 10 доллар пардохта, метавонист дар Ғарб китъаи замини 160-акра бигирад. Баъди 5 сол ӯ соҳиби пурраи замин мегардид. Лашкар ҳам тоза карда шуд. Вале зарбаи аз ҳама вазнинтарин ба гуломдорон фармони А. Линколн дар бораи аз 1 январи соли 1863 дар ИМА барҳам додани гуломдорӣ буд.

Ҳамаи ин ҷорабиниҳо ва ҷорабиниҳои дигари инқилобӣ барои ғалаба бар Конфедератсия кӯмак расониданд. Гузаштан ба ҷанги инқилобӣ мавҷи нави ташаббускорию оммаи мардумро ба вучуд овард ва ғалабаро бар Ҷануб наздик кард.

Ғалабаи Шимол бар Конфедератсия Ҷануб. Баъд аз он ки Шимол ба ҷанги инқилобӣ гузашт, Конфедератсия дар мухорибаҳо паси ҳам шикаст меҳӯрд. Ғалабаи охирини нисбатан калони ҷанубиҳо дар мухорибаи назди Чанслорсвилл моҳи апрели соли 1863 доир гардида буд. Тобистони ҳамон сол дар ҷанги мулкӣ гардиши кулӣ ба амал омад. 1 – 3 июли соли 1863 дар ҷанги 3-рӯзаи назди Геттисберг артиши ҷанубиҳо шикаст хӯрда, ба ақибнишинӣ сар кард. Баъди як рӯз генерал Грант дар мухорибаи калоне голиб баромад ва нуктаи муҳимтаринеро дар Миссисипӣ, ки Виксберг ном дорад, ишғол намуд. Дар ин мухориба то 10 ҳазор нафар аскару афсарҳои Конфедератсия

ҳалок шуданд. 29,5 ҳазор нафари дигарашон асир афтоданд. Ғайр аз ин артиши генерал Грант 170 тӯпи лашкари Чанубро ғанимат гирифт.

Соли 1864 артиши Шимол дар зери роҳбарии умумии генерал Грант барои пурра торумор кардани Чануб шурӯъ кард. Артиши генерал Ли дар наздикии Аппоматтокс муҳосира карда шуд. Ҷ 9 апрели соли 1965 маҷбур шуд, ки таслим шавад. Даре нагузашта қисмҳои дигари артиши Конфедератсия низ таслим шуданд ва бо ҳамин ҷанги мулкии ба инқилоб табдилёфтаи ИМА ба охир расид.

Баъд аз ғалаба ҳукумати Линколн барои бисилоҳ гардонидани исёнгарон ягон чораи таъсирбахш наандешид. Аксарияти афсарони артиши Чануб, ки асир афтода буданд, дар баробари савганд ёд кардан, озод мешуданд. Президент Линколн ҳам хуб муҳофизат карда намешуд. Натиҷаи ҳамин безҳатиётиҳо буд, ки 14 апрели соли 1865 дар театр, хангоми тамошои спектакл, ҷонибдори ашаддии ғуломдорон актёр Буст Авраам Линколнро парронд.

Баъди ғалабаи Шимол бар Конфедератсияи Чануб марҳалаи таҷдиди иёлоти чанубӣ оғоз ёфт, ки он аз соли 1865 то соли 1877 тӯл кашид. Ин вақт ҳам собиқ ғуломдорон мавқеи худро бе муқобилият аз даст намедоданд.

Аҳамияти ғалабаи Шимол бар Чануб. Дар натиҷаи ғалабаи Шимол ягонагии миллии ИМА нигоҳ дошта шуд. Ҳокимият ба дасти буржуазия даромад. Акнун мансабҳои президентӣ, Сенат ва

Генерали шимолиҳо Грант

Генерали чанубиҳо
(Конфедератсия) Ли

Додгоҳи Олӣ ҳам дар ихтиёри вай буданд. Плантаторҳои Чануб ҳокимияти сиёсиро аз даст доданд. Аз ҳама музаффариятҳои муҳими инқилобии ҷанги мулкӣ барҳам дода шудани гуломдорӣ ва қонун дар бораи ҳомстед (замин)-ҳо мебошанд. Дар натиҷаи ғалабаи Шимол дар мамлакат роҳи фермерӣ-америкавии ривочи кишоварзӣ ғалаба кард. Ин ҷанги мулкӣ аҳамияти дигари иқтисодӣ ҳам дошт. Он барои болоравии минбаъдаи муносибатҳои бозоргонӣ соҳибқорӣ роҳи васеъ кушод. Нигоҳ доштани ягонагии миллӣ имконият дод, ки ИМА минбаъд ҳам сиёсати истилогаронаи хориҷашро давом диҳад.

Моҳи декабри соли 1865 Конгресси ИМА ислоҳи 13-умро ба Конститутсия қабул кард, ки мувофиқи он дар ИМА гуломдорӣ барҳам дода шуд. Ин яке аз музаффариятҳои муҳимтарини ҷанги мулкӣ солҳои 1861 – 1865 буд.

МАҲЗАҶО ВА САНАДҶО

1. ПОРАИ ПАРТОҶТАШУДАИ БАРОМАДИ ҚОН БРАУН

Инҷил таълим медиҳад, ки ҳар қореро, ки ба худ раво намебинӣ, ба дигарон низ раво мабин. Инчунин он ба ман таълим медиҳад, ки “онҳоеро дар хотир нигоҳ дорам, ки дар завлонаанд, гӯе ки ту ҳам бо ҳамроҳии онҳо завлонабанд хастӣ”. Ман қидду ҷаҳд кардам, ки мувофиқи ин таълимот амал кунам. Шояд барои фаҳмидаи он ки Худованд нисбати одамон ғараз надорад, ҳаёз ниҳоят ҷавон хастам. Ман боварӣ дорам, ки амали ман барои ҳифзи бечорагонӣ нафратзада равона карда шуда буд. Аз ҳамин сабаб он дуруст аст.

2. НУТҚИ ОХИРИНИ ҚОН БРАУН 2 НОЯБРИ СОЛИ 1859

Ман бояд якҷанд қалима бигӯям. Якум, ман ҳамаашро рад мекунам, ғайр аз он ҷизе, ки ба ғардан ғирифтаам, яъне мақсади ман озод кардани гуломон буд. Ман ин қорро ба таври осоништа қарданӣ будам, ҷӣ тавре ки зимистони гузашта қардам. Ба Миссури рафта, аз он ҷо гуломонро бе ягон силоҳ аз байни тамоми мамлакат гузаронида ба Канада бурдам. Ман мехостам боз ҳамин қорро кунам, вале ин дафъа хеле зиёдтар. Ин аст ҳамаи он ҷӣ ки ман мехостам. Ҳеҷ вақт мақсади одамқушӣ, хиёнат ва нест кардани молу мулкро надоштам...

Ақнуи, агар лозим бошад, ки барои дастгирӣ қардани адолати додгоҳӣ қон бахшам, бо ҳамроҳии қудаконам ва бо ҳамроҳии гуломони ин мамлакат, ки ҳуқуқҳои онҳо бо фармонҳои бадном, зодим ва беадолат поймол қарда мешаванд, ҳунаро резам. Бигузур, ҳамин ҳел шавад!...

Хрестоматия по новой истории. Под ред. А. А. Губера, А. В. Ефимова в 3-х тт. М., 1965, Т. 2, с. 355

3. ҚОНУН ДАР БОРАИ ГУЛОМОНИ ГУРЕЗА АЗ 18 НОЯБРИ СОЛИ 1850

6. Агар шахсе дар ягон иёлот ва қаламрави ИМА вазираддор аст, ки хизмат ва ё қор қунад, вале ба иёлот ва қаламрави дигари ИМА гурехтааст ва ё ки гурехтанист, пас шахс ва шахсҳое, ки гурезаҳои вазираддоранд барои онҳо

хизмат ва ё кор кунанд, метавонанд гурезаро дунболагирӣ кунанд ва пас гардонидани ӯро талаб намоянд, ё ки барои ҳабси ӯ аз ягон муассисаи адолатӣ додгоҳӣ, додгоҳ ва ё комиссар ордер бигиранд.

Аз рӯи ордер гурезаи мазкурро аз кор ва хизмат ҳалӣ, ё ки бевосита ҳабе кардан мумкин аст. Ин кор бе баррасии додгоҳӣ иҷро карда мешавад, ё ки дастгир намуда, ӯро ҳамон лаҳза ба додгоҳ, додгоҳ ва ё ба комиссар пешниҳод кардан мумкин аст. Онҳо вазифадоранд, ки ин парвандаро дар муҳлатҳои кӯтоҳтарин дида баромада, ҳаллу фасл кунанд.

9. Минбаъд ... амалдоре, ки ҳабе кардааст, чунин гурезаро... ба он иёлоте фиристонад, ки ӯ аз он ҷо гурехтааст ва ё дар он ҷо ба даъвогари мазкур ва ё ба гумошта супорида шавад.

4. АЗ МАКТУБИ А. ЛИНКОЛН БА НОШИРИ "НИЮ-ЁРК ТРИБЮН" Г. ГРИЛИ 12.08 СОЛИ 1862

Ман мехоҳам Иттиҳодро начот диҳам. Ман мехоҳам, ки онро бо роҳи хеле осон ва дар доираи конституция начот диҳам. Агар ҳокимияти миллӣ тезтар барқарор карда шавад, Иттиҳод низ тезтар ба ҳамон Иттиҳоди қаблӣ табдил меёбад. Агар ҳамин хел одамоне ёфт шаванд, ки Иттиҳодро бе барҳам додани гуломдорӣ начот додани бошанд, ман бо онҳо розӣ нестам. Агар одамоне ёфт шаванд, ки Иттиҳодро танҳо дар баробари барҳам задани гуломдорӣ начот додани бошанд, бо онҳо ҳам розӣ нестам.

Дар ин мубориза мақсади муҳимтарини ман начоти Иттиҳод ва нигоҳ доштан ва ё барҳам додани гуломдорӣ аст. Агар ман Иттиҳодро бе озод кардани ягон гулом ҳам начот дода метавонистам, ин корро иҷро менамудам. Агар ман Иттиҳодро начот дода, дар баробари ин гуломро озод мекардам, пас бо ин роҳ мерафтам. Агар ман Иттиҳодро начот дода, дар баробари ин танҳо нисфи гуломро озод карда, боқимондашро дар гуломӣ нигоҳ медоштам, пас ин корро мекардам. Ҳар он чӣ, ки нисбати гуломдорӣ ва рангинпӯстон мекунам, онро иҷро менамоям, зеро бовар дорам, ки вай барои начот додани Иттиҳод кӯмак мерасонад. Дар мавриде, ки ман аз иҷрои ин ва ё он чора худдорӣ мекунам, сабабаш он аст, ки ба андешаи ман ин чораҳо барои начоти Иттиҳод кӯмак расонида наметавонанд.

САНАҶОИ МУҲИМ

- 1790 — масоҳати ИМА 888,6 ҳаз км милл буд
- 1800 — аҳолии ИМА 5,3 млн нафар буд
- 1850 — аҳолии ИМА ба 23,2 млн нафар расид
- 1831 — шӯриши гуломон дар зери роҳбарии Ната Тернер
- 1832 — аз тарафи Гаррисон ташкил карда шудани "Ҷамъияти нави Англия барои мубориза бар зидди гуломдорӣ"
- 1800 — соли таваллуди Ҷон Браун
- 17.X.1859 — оғози шӯриши гуломон дар Виржиния дар зери роҳбарии Ҷон Браун
- 1828 — ташкил ёфтани Ҳизби Демократии ИМА

- 1854 — ташкил ёфтани Ҳизби Ҷумҳуриятхоҳони ИМА
- 1850 — аз тарафи Конгресс қонуне қабул карда шуд, ки мувофиқи он гуломони гурезаро ба соҳибонаш баргардонидан мумкин буд
- 1850 — аз тарафи Конгресс қабул карда шудани қонуни “Канзас-Небраска” дар бораи манъ карда шудани гуломдорӣ аз мадори 36 то 30°
- 1854-1856 — ҷанги мулкӣ дар Канзас
- XI.1860 — президенти ИМА интиҳоб шудани Авраам Линколн
- 1809-1865 — солҳои ҳаёти А. Линколн
- 4.III.1861 — ба иҷрои вазифаи президентӣ шурӯъ кардани А. Линколн
- 20.XII.1860 — аз Иттифок баромадани Королинаи Ҷанубӣ ва баъдтар аз он баромадани боз 7 иёлот: Флорида, Ҷорҷия, Алабама, Луизиана, Техас, Миссисипӣ ва Теннесӣ
- 12-13.IV.1861 — аз тарафи артиши Конфедератсияи Ҷануб ишғол карда шудани истехкоми Самтар
- 21.VII.1861 — дар наздикии ш. Манассас – 40 км дуртар аз ш. Вашингтон шикаст хӯрдани артиши Шимол
- I.1862 — ҳуҷуми ҷавобии артиши Шимол
- 20.V.1862 — қабули қонун дар бораи хомстедҳо
- IV.1862 — аз тарафи шимолиҳо ишғол карда шудани Батлер
- 1.I.1863 — бо амри А. Линколн барҳам дода шудани гуломдорӣ дар ИМА
- IV.1863 — ғалабаи ночизи охирини Ҷануб дар Чанслерсвилл
- 1-3.VII.1863 — тахти роҳбарии генерал Грант дар наздикии Геттисберг бар Ҷануб ғалаба кардани артиши Шимол
- 9.IV.1865 — дар Аппоматтокс таслим шудани артиши ба мухосирафтадаи Ҷануб тахти роҳбарии генерал Ли
- 14.IV.1865 — аз тарафи актёр Бутс парронда шудани А. Линколн
- 1865-1877 — давраи таҷдиди иёлотҳои Ҷануб
- XII.1865 — аз тарафи Конгресс қабул карда шудани ислоҳи 13-ум ба Конститутсияи ИМА оид ба барҳам дода шудани гуломдорӣ

— САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар ИМА иқтисодиёт бо кадом роҳҳо тараққӣ мекард?
2. Ҷиҳатҳои мусбат ва манфии сармоядориро дар ИМА номбар карда, онҳоро шарҳ диҳед.
3. Дар бораи шӯришҳои гуломон дар ИМА нақл кунед.
4. “Аболиционистҳо” кӣҳо буданд?
5. Дар ИМА Ҳизби Демократӣ ва Ҳизби Ҷумҳуриятҳои кай ва чӣ тавр ташкил ёфтаанд?
6. Дар иёлати Канзас кай ва бо кадом сабабҳо ҷанги мулкӣ ба амал омад?
7. Авраам Линколн кай ва чӣ тавр президенти ИМА интихоб шуд?
8. Ҷанги мулкӣ солҳои 1861 – 1865 чӣ тавр оғоз ёфт?
9. Кадом иёлот ва барои чӣ аз Иттиҳод баромада, Конфедератсия ташкил намуданд?
10. Дар бораи таносуби қувваҳои Шимол ва Ҷануб маълумот диҳед.
11. Чаро дар соли аввали ҷанг Шимол бо шикаст дучор шуд?
12. Кай ва чаро Шимол бо роҳи инқилобии ҷанг шурӯъ кард? Моҳияти ин усулро муайян кунед.
13. Дар ИМА кай аз тарафи А. Линколн гуломдорӣ барҳам дода шуд?
14. Қонун дар бораи ҳомстедҳо дар рафти ҷанги мулкӣ чӣ аҳамият дошт?
15. Кай ва чӣ тавр нерӯҳои Шимол бар Ҷануб ба пирӯзӣ ноил шуданд?
16. Галабаи Шимол дар ҷанги мулкӣ солҳои 1861 – 1865 барои ИМА чӣ аҳамият дошт?
17. Санадҳои дар мавриди нақли мавзӯ истифода баред.
18. Аз мавзӯ хулоса бароред.

§ 22–23. ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМЕРИКА ДАР ОХИРИ АСРИ XIX – АВВАЛИ АСРИ XX

Тараққиёти иқтисодӣ. Баъд аз ҷанги мулкӣ иқтисодиёти ИМА босуръат тараққӣ кард. Ин чанд сабаб дошт. Якум, соҳти гуломдорӣ дар ҷануби мамлакат барҳам хӯрд. Дуюм, муносибатҳои демократӣ дар ҷомеа бештар амри воқеӣ мегардиданд. Сеюм, бозори умумимиллӣ ташаккул ёфт. Чорум, қонун дар бораи ҳомстедҳо, ки соли 1862 қабул карда шуда буд, имконият дод, ки кишоварзии ИМА бо роҳи фермерӣ пеш равад ва ин роҳ қомилан галаба кард. Панҷум, дар саноату кишоварзӣ ва нақлиёту алоқа техника ва технологияи пешқадами америкавӣро европавӣ васеъ ба кор бурда мешуд.

Дар тараққиёти иқтисодии охири асри XIX – аввали асри XX ИМА афзоиши истеҳсоли ҷӯяну пӯлод ва ангишту нафт ёри калон расониданд. Истеҳсоли ҷӯян аз 7,7 миллион тоннаи соли

1870 дар соли 1913 ба 517 млн тонна, ангишт аз 33 миллион тоннаи соли 1870 дар соли 1913 ба 270 миллион тонна расид.

Сифатан тағйирёбии коркарди маъдан барои пешравии соҳаҳои дигари саноат заминаи бозғатимод гузошт. Дар солҳои 70-ум ва 80-ум мошинасозӣ барои заводҳо афзуд. Дар ин давра телефони Белл ба кор бурда мешуд, истилоҳи барқии бо бӯғ коркунандаи Эдисон ба кор даромад, тормози ихтироъкардаи Вестингауз дар техника ва нақлиёт босамар кор мекард. Соли 1882 трамвайи аввалин ҳам ба роҳ даромад. Дар аввали асри XX заводҳои Форд автомобилҳои бисёр истеҳсол мекарданд.

Ба тараққиёти пуравчи иқтисодӣ, аз он ҷумла, саноат ва кишоварзӣ роҳҳои оҳан ёрии калон мерасониданд. То солҳои 90-ум 4 роҳи оҳани дароз сохта шуд, ки он аз соҳилҳои Уқёнуси Ором сар шуда, то ба соҳилҳои Уқёнуси Атлантика рафта мерасид. Чунин роҳи оҳани дарози дигар то ба Канада сохта, ба истифода дода шуд. Баъди ин дарозии умумии роҳҳои оҳани ИМА ба 190 ҳазор мил расид. Ин аз дарозии роҳҳои оҳани ҳамаи мамлакатҳои Европа зиёдтар буд.

Дар 30 соли охир ба мамлакат 3 млрд доллар сармояи хориҷӣ ворид шуд. Дар ҳамин муҳлат ба ИМА барои зиндагонии муқимӣ 14 млн нафар муҳоҷирон омаданд. Ин ҳам барои пешравии иқтисодии мамлакат сабаб шуд.

Фаъолияти тресту банкҳо. Дар охири асри XIX бойгарии ИМА торафт бештар ба дасти трестҳо мебаромад. Инҳисор гардидаи нақлиёти роҳи оҳани мамлакат нисбат ба дигар соҳаҳо барвақтар доир гардид. Дар ин соҳа "Иттифокҳои роҳи оҳан"-и Вандербилт, Гулда, Хатигтон ба вучуд омаданд. Дар солҳои 80-ум истеҳсоли пахта, рағани зағир, шароб, сурб, найшакар, гӯгирд ва тамоку инҳисорӣ карда шуданд. Дар истеҳсоли мис яке аз аввалин ширкатҳои инҳисорӣ Гутенхейм дар кӯҳҳои Бют ва Монтанаи Аризона ташкил карда шуд. Ин трест дар зарфи 30 сол аз он ҷойҳо ба маблағи 2 млрд доллар мис истеҳсол кардааст.

Автомобили "Форд" дар ибтидои асри XX. Соли 1913

Иёлотҳои Муттаҳидони Америкаи ҳамонвақтаро мамлақати трестҳо меномиданд, зеро шакли маъмултарини инхисорҳои сармоядорони ин мамлақат трестҳо буданд. Асосгузори трести аввалини ИМА Давид Рокфеллер мебошад. Ӯ дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ аз ҳисоби фурӯши аслиҳа бой шуда, аз болои корхонаҳои нафтистехсолкунӣ ва тиҷорат ҳам назорат ҷорӣ намуд. То саршавии Ҷанги якуми ҷаҳонӣ трести Рокфеллер “Стандарт ойл” ба яке аз корхонаҳои калонтарини нафтистехсолкунии ҷаҳон табдил ёфт. Он то 90 фоизи маҳсулоти нафтии мамлақатро истеҳсол мекард. Рокфеллерро “Ҷаноби миллиардер” меномиданд. Ин ном ба сарватмандии ӯ мувофиқ буд. Аз ин лақаб Рокфеллер ҳатто намеранҷид. Дар нибтидои асри XX аз ҷор се ҳиссаи истеҳсолоти саноатии ИМА-ро трестҳо назорат мекарданд.

Ҷанги мулкӣ дар ИМА дар солҳои 1861 – 1865

Инҳисори дигари калонтарини ИМА трести Д. Морган «Юнайтед стил Корпорейшн» ба шумор мерафт. Маҳсулоти асосии истехсолмекардагии вай чӯяну пӯлод буд. Сармояи ин саноатчӣ ба 1,5 млрд доллар рост меомад. Инҳисорҳои хурду миёна ба трести Морган рақобат карда натавониста, муфлис мешуданд. Аз ин сабаб онҳо маҷбур мешуданд, ки ба ин трест ҳамроҳ шаванд, яъне марказонидани онҳо ба амал меомад. Трести Морган то 150 корхонаро аз худ карда буд. Дар байни онҳо корхонаҳои маъдану ангишт, нафту заводҳои маъданкоркунӣ ва роҳҳои оҳан бисёр буданд.

Банкҳои калонтарини ИМА ба трестҳо пул қарз меоданд. Ин банкҳо бештар дар кӯчаи Уолл-Стрити Нию-Йорк дар биноҳои бохашамату сарбафалаккашида ҷой гирифта буданд. Ин кӯча ба маркази аҳли тижорату саноатии мамлакат таъдил ёфт.

Сармояи банкӣ ва сармояи саноатӣ ҳам бо тезӣ марказонида мешуданд. Соли 1903 ду банки бузургтарине, ки ба Морган ва Рокфеллер тааллуқ доштанд, ба 112 банкҳои роҳҳои оҳан, ширкатҳои сугӯрта ва соҳаҳои дигар назорат мекарданд. Ҳар ду банк дар бунёди банкҳои нав ва корхонаҳои саноатӣ фаъолона ширкат меварзиданд.

Трестҳо ва банкҳо барои қонеъ кунонидани мақсадҳои худ аъзоёни ҳукумат ва амалдорону додхоҳоро бо пул харида, аз ин қор ғоидан қалон ба даст мебароварданд, номзадҳои худро ба мансабҳои гуногуни давлатӣ мегузaronиданд. Як қисми сахмияҳоро ба одамони мансаби баланддор тӯхфа мекарданд. Ин одамон дар идораи трестҳо ва банкҳо мансабҳои қалонро ишғол мекарданд. Ҳамин тариқ, дар ИМА олигархияи молиявӣ ба дастгоҳи давлатӣ омезиш ёфта, ба ҳукмрони мамлакат таъдил мегардид.

Ислоҳоти аввали асри XX. Ҳаракати ислохотхоҳӣ дар ИМА дар натиҷаи норозигии доираҳои васеи аҳолии мамлакат аз фаъолияти инҳисорҳо оғоз ёфт. Қисми пешқадами буржуазия ба сиёсати ислохотхоҳӣ гузашт. Ба ин роҳ номзоди Ҳизби Чумхуриятҳои Т. Рузвелт дар интихоботи президентии соли 1904 ғолиб баромад. Ӯ баъди интихобот ислохот гузаронд. Ин ислохот на ба гурӯҳҳои алоҳида, балки ба нафъи ҳамаи аъзоёни ҷомеаи Америка нигаронида шуда буд.

Конгресс дар бораи захираҳои табиӣ мамлакат якҷанд қонун қабул кард. То ин вақт захираҳои табиӣ, аз он ҷумла, замиро инҳисорҳо бераҳмона ғорат мекарданд. Мувофиқи

қонунҳои нав 235 млн акр замин фонди дахлнопазири давлатӣ эълон карда шуд. Қонуни дигар дар бораи аз болон тайёр кардани маҳсулоти хӯрокворӣ ва доруворӣ ташкил кардани назорати давлатӣ буд. Бо ин роҳҳо пеши роҳи корҳои ғайриқонунии ширкатҳои инҳисорӣ гирифта мешуданд.

Вале, вақте ки соли 1909 номзади дигари Ҳизби Чумхуриятҳои Уилям Тафт дар интихоботи президентӣ ғолиб баромад, ислоҳоти саркардаи Т. Рузвелтро давом надод. Тафт имконият дод, ки ин инҳисорҳо даромади калон ба даст дароранд. Ин кор норозигии як қисми мардумро ба вуҷуд овард.

Ҳаракати ислохотҳои ибтидоӣ асри XX-и ИМА мураккаб буд. Қисми пешқадами буржуазияи дар ин ҳаракат иштироккарда зидди сӯистеъморӣ кардани фаъолияти трестҳо буд. Қисми дигараш баръакс, чонибдори озодии комили инҳисорҳо буд. Вале аксарияти ислохотҳои ин давра арзишҳои иқтисодии бозоргониро ҳимоя мекарданд. Умуман ислоҳоти ибтидоӣ асри XX имконият дод, ки ИМА аз рақибони асосии худ пеш гузашта, ба мамлақати пуриқтидори ҷаҳон табдил ёбад.

Системаи бисёрҳизбии ИМА. Дар ибтидоӣ асри XX дар ИМА асосан 3 ҳизб барои дар мамлақат ҳукмрон шудан дар байни худ рақобат мекарданд: демократӣ, чумхуриятҳои ва сотсиалистӣ. Фаъолияти онҳо махсусан дар давраи интихобот баланд мешуд.

Системаи бисёрҳизбӣ ба интихобкуяндагони ИМА имконият медод, ки номзади сазоворро президенти мамлақат интихоб кунанд, ба Конгресс ва мақомоти қонунгузори дигари марказию нелот низ ашхоси сазоворро интихоб намоянд. Ҳамин ҳел ҳам мешуд, ки номзади ба мансаби президентӣ соҳибшуда ба

Куклуқеклонҳои сафедпӯст ҳомии зангиҳоро ваҳшиёна ҷазо додананд

Ба тарафи худ чалб кардани интихобкунандагон. Ҳачиня (Фил – рамзи Ҳизби Ҷумҳуриятхоҳон, маркаб – рамзи Ҳизби Демократӣ)

ваъдаҳои пеш аз интихобот додааш вафо намекард. Ба ҳамин сабаб аз ҷумҳуриятхоҳ Умлям Тафт, ки соли 1909 ба иҷрои вазифаи президентӣ шурӯъ карда буд, интихобкунандагон норозӣ буданд. Ин ҳолати ҷумҳуриятхоҳон ба оппозицияи демократӣ имконият меод, ки дар интихоботи дар пешистода дастболо шавад, ё ки ба ин мақом намояндаи ҳизби сотсиалистӣ соҳиб мешуд, яъне онҳо метавонистанд номзоди худро ба мансаби президентӣ гузаронанд. “Мусобика” барои мансаби президентӣ дар Қасри Сафед асосан дар байни ҳизбҳои ҷумҳуриятхоҳон ва демократӣ сурат мегирифт.

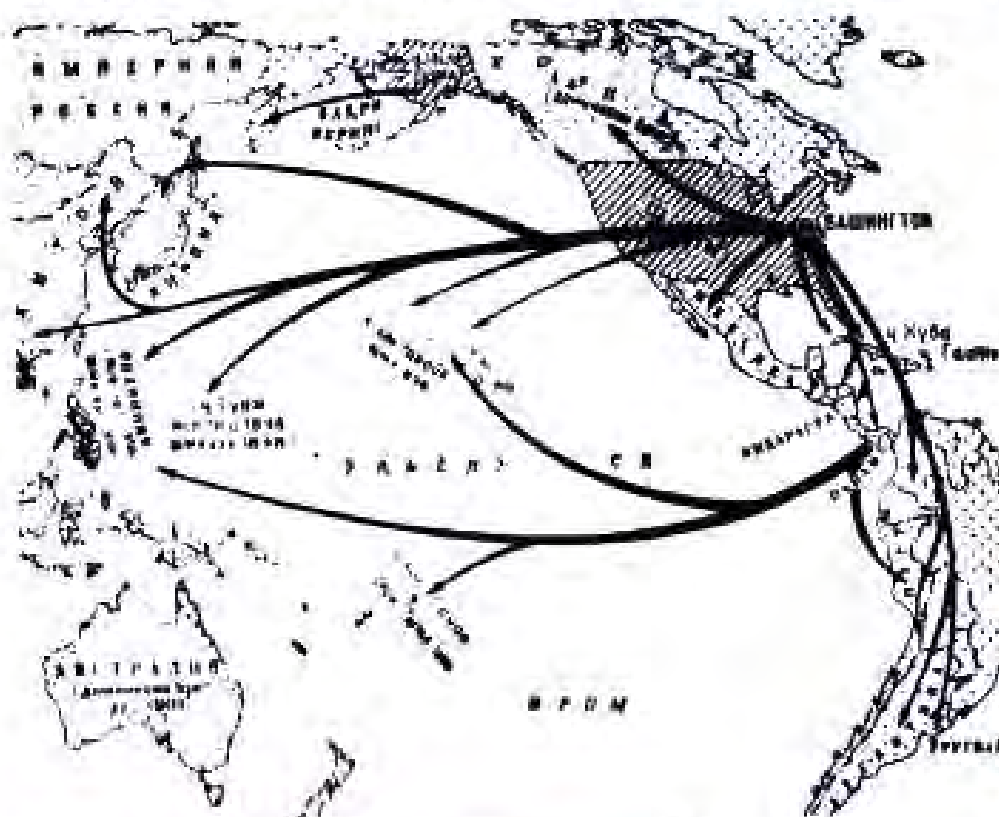
Дар интихоботи соли 1912 ҳар се ҳизб ҳам номзадҳои худро ба мансаби президентӣ пешниҳод карданд. Ҳизби Сотсиалистӣ Юҷин Дебсро пешниҳод кард. Ҳизби Демократӣ ба ин мансаб Вудро Вилсонро лоик донист. Ин вақт дар Ҳизби Ҷумҳуриятхоҳон ҷудой ба амал омад. Барои ҳамин ин ҳизб номзоди ягонро пешниҳод карда натавонист. Он ду номзад пешниҳод намуд. У. Тафт ва Т. Рузвелтро. Дар натиҷа овозҳои интихобкунандагони ҷумҳуриятхоҳон дар байни ду номзад тақсим шуданд. Умуман овозҳои интихобкунандагон чунин тақсим шуданд: В. Вилсон – 6.286.214 овоз, Т. Рузвелт – 4.126.020 овоз, У. Тафт – 3.483.922 овоз ва Ю. Дебе – наздики 1 млн овоз. Ҳамин тариқ номзоди Ҳизби Демократӣ профессори таъриху ҳуқуқи донишгоҳи Принстон Вудро Вилсон ба муҳлати 4 сол президенти ИМА интихоб гардид.

Вале мумкин буд, ки номзоди Ҳизби Ҷумҳуриятхоҳон голиб барояд. Сабаби асосии шикасти ин ҳизб дар ду номзад пешниҳод кардани он буд. Ҷамъи овозҳои ба даст даровардаи ҳар дуи онҳо 7609942 нафарро ташкил кард. Ин аз шумораи овозҳои гирифтаи

номзади демократҳо, ки голиб баромад, қариб 1,5 млн нафар зиёд аст. Ҳамин тариқ, соли 1912 намоёндаи Ҳизби Демократӣ ба муҳлати 4 соли оянда соҳиби Қасри Сафед гардид.

Сиёсати таҷовузкоронаи хориҷии ИМА. Сармоядорони Англия, Фаронса ва Германия дар охири асри XIX ба хориҷа қариб 35 млрд доллар сармоя бароварданд, вале ИМА бошад, дар ҳамин давра ба хориҷа ҳамааш шуда 500 млн доллар бароварданд. Сабабаш он буд, ки ханӯз дар ҳуди ИМА барои фуруҳтани мол имкониятҳои калон мавҷуд буданд. Аз ҳамин лиҳоз сармояро дар дохили ҳуди мамлакат ҳам гузоштан мумкин буд. Ҳочати ба хориҷи кишвар баровардани он набуд. Вале охира-охира барои сармоядорони ИМА бозори дохилӣ тангӣ кардан гирифт. Дар аввал ИМА ба забти мустамликаҳо майл надошт. Акнун бошад, аз рақибони асосии худ ақиб монданӣ набуд. Вай ҳам барои забткунии мустамликаҳо сар кард. ИМА асосан ҳавзаи Уқёнуси Атлантика ва дар он ҷо хусусан Кубаро ба даст дароварданӣ буд. Аз он ҷумла маҳз барои ин ҷазира соли 1898 бар зидди Испания ҷанг ҳам кард.

Аз рӯи ақидаи президенти ИМА Монро бояд хусусиятҳои географии қитъаи Америка ва пеш аз ҳама, Америкаи Лотиниро ба ҳисоб гирифта, таъсири худро дар мамлакатҳои он пурзӯр кунад. Ин ақида ба сиёсатмадорони Америка маъқул шуд. Соли 1889 бо ташаббуси қотиби давлати ИМА Д. Блейн дар шаҳри Вашингтон конференсияи аввалини давлатҳои қитъаи Америка баргузор

Самтҳои забткорӣҳои асосии ИМА дар охири асри XIX – ибтидои асри XX

гардид. Конференсияи Вашингтон иттифоқи байналхалқии давлатҳои Америкаро таъсис дод. Ин иттифоқро ИМА дар оянда барои сиёсати хориҷии истилогаронаи худ истифода бурд. Аз ҳамин вақт сар карда Америкаи Лотинӣ ба минтақаи манфиатҳои доимии ИМА табдил ёфт. Он ҳуқуқи маънавии даҳолат кардан ба қорҳои дохилии ҳамаи мамлакатҳои қитъаи Америкаро аз худ кард.

Минтақаи дигари истилогарихои империализми ИМА Шарқи Дур буд. Дар ин ҷо ба вай лозим омад, ки бо Англия ва Германия рақобат кунад. Соли 1899 ҳар се давлат протекторати худро бар ҷазираҳои Самоа ҷорӣ намуданд. Соли 1893 ИМА ҷазираҳои Гавайро пурра ба зери дасти худ даровард. Ба империализми Америка муяссар гардид, ки мавқеи худро дар Корея ва Чин ҳам мустаҳкам кунад.

Соли 1901 ИМА бо Англия созишномае бааст, ки мувофиқи он ҳуқуқи сохтмони истифодаи Канали Панамаро ба даст даровард. Ҳарчанд ҳукумати Колумбия ин созишномаро рад кард, аз дасташ қоре наомад. ИМА зидди ин давлат исён ташкил намуда, ба ёрии исёнгарон сипоҳ фиристонд. Колумбия маҷбур шуд, ки ба тақдир тан диҳад. Аз ҳамин вақт сар карда империализми ИМА бар зидди рақибони камқуввати худ сиёсати “дарраи калон”-ро ба қор мебардагӣ шуд. Бо ҳамин роҳ ба гардани як қатор мамлакатҳо шартномаҳои асоратоварро бор мекард. Масалан, соли 1907 нисбат ба Санто – Доминга ҳамин хел рафтор карда буд.

Бозгашти аскарони
ихтиёрӣ. Зағғин
ҷавон дар боран ҷангҳои
гузашта нақл мекунад

Ҳаракати чамъиятӣ. Вазъи зиндагии захматқашон дар ИМА нисбат ба дигар мамлакатҳои тараққиқарда беҳтар буд. Вале гузариш ба сармоядорӣ инҳисорӣ истисмори аҳли меҳнатро дар ин мамлакат зиёдтар кард. Ба ин қори инҳисорҳо мардуми меҳнатқаш зътироз баён менамуд. Бо мақсади талаб кардани риояи қонунҳо корпартоӣ мекарданд. Ҳаракати корпартоӣ хусусан дар миёнаи солҳои 80-уми асри XIX вусъат ёфт. Дар корпартоии 1 майи соли 1886 зиёда аз 350 ҳазор нафар мардуми табақаҳои гуногуни меҳнатқашон иштирок карданд. Корпартоӣ алалхусус дар яке аз шаҳрҳои саноатии қалони ИМА – Чикаго вазъи тезу тундро гирифт. 3 май, ҳангоми гирдиҳамоии ороишта, политсия бар зидди корпартофтагонии бисилоҳ оташ кушод. Дар натиҷаи ин 5 нафар ҳалок ва чандин нафари дигар захмдор шуданд. Рӯзи дигар, ҳангоми гирдиҳамоии оммавии ороиштаи зътирозӣ, дар гулгашти Хаймаркет иғвогаре ба тарафи политсия гулӯла партофт. Барои ин амал ҳукуматдорон пешвоёни ҳаракати корпартоӣ Персон, Фишер, Энгел ва Шпейсро муттаҳам карда, ба дор овехтанд.

Солҳои 90-ум ҳаракати корпартоӣ қам нашуд. Соли 1892 корпартоии оммавӣ коргарону муҳандисони заводҳои маъданқоркунии Корнеги ва Гомстедро фаро гирифт.

Соли 1881 иттифоқҳои қасаба (тред-юнионҳои ИМА) – “Федератсияи Америкавии меҳнат” ташкил ёфт. Асосгузори ФАМ Гомперс буд. Ӯ дар зарфи 42 сол бетанаффус ба ин ҳаракат роҳбарӣ кардааст.

Фермерҳо созмонҳои худро бо номи “грейчерҳо” (“мулк” – “ферма”) ва “гринбекерҳо” (“пушти сабз” – пушти қоғазӣ пули доллар дар назар дошта шудааст) ташкил карданд. Ин созмонҳо муҳофизатқунандагонии бозътимоди сохти фермерии кишоварзии ИМА гардиданд.

Соли 1897 Ҳизби Сотсиалистӣ ташкил ёфт. Он дар байни як қисми захматқашон ва баъзе табақаҳои дигари аҳолии обрӯӣ пайдо кард. Ҳизби Сотсиалистӣ 13 рӯзнома ва даҳҳо маҷаллаҳоро ҷоп мекард. Номзади ин ҳизб дар интихоботи соли 1912 қариб 1 млн овоз гирифт. Соли 1901 як қисми аъзоёни Ҳизби Сотсиалистӣ аз ҳизби худ баромада, бо ҳамроҳии сотсиалистони дигар ҳизби нави сотсиалистӣ ташкил карданд. Гайр аз ин созмонҳои дигари сотсиалистӣ коргарӣ, ба монанди “Коргарони индустриалии ҷаҳон”, “Лигаи зиддимпериалистӣ”, “Иттифоқи фермерҳо”, “Ҷамъияти америкавии адолат” ва гайра ба вуҷуд омаданд. Ҳамаи

онҳо дар ҳифзи ҳуқуқҳои заҳматкашон ва демократикунонии
ҷомеаи ИМА саҳми худро мегузошанд.

МАЪХАЗ ВА САНАДҲО

I. ТАРАҚҚИЁТИ ИҚТИСОДИИ ИМА

А) ТАРАҚҚИЁТИ САНОАТ:

(ҷӯян ва пулод ба ҳисоби ҳазор т., ангишт ба ҳисоби млн т.)

СОЛҲО	ҶҮЯН	ПУЛОД	АНГИШТ
1870	1665	60	29,5
1880	3835	1247	63,8
1890	9203	4277	140,9
1900	13780	10188	240,9
1913	30966	31301	508,9

Б) МАРКАЗОНИДАНИ ИСТЕҲСОЛОТ ДАР ҚОРҚАРДИ АВВАЛИЯ ВА СОҲТМОН

СОЛҲО	ШУМОРАИ ҚОРҲОНАҲО (ба ҳис. ҳазор)	ШУМОРАИ ҚОРҚАРОН (ба ҳис. млн)
1870	252	2,0
1890	355	4,2
1900	512	6,3

В) ТИҶОРАТИ ХОРИҶИ (ба ҳисоби млн доллар)

СОЛҲО	СОДИРОТ	ВОРИДОТ
1870	377	420
1880	876	683
1890	846	813
1900	1455	1757
1913	2448	1757

Г) АФЗОИШИ ҲИССАИ ИМА ДАР ИСТЕҲСОЛИ МАҲСУЛОТИ САНОАТӢ

СОЛҲО	БА ҲИСОБИ ФОИЗ
1870	23
1881-1885	29
1896-1900	30

Д) МУҲОЧИРШАВӢ БА ИМА (Ба ҳисоби ҳазор нафар)

ДАҲСОЛАҲО	ШУМОРАИ МУҲОЧИРОН
1871-1880	2.800
1881-1890	5.200
1891-1900	3.800

2. СИЁСАТИ ТАҶОВУЗКОРОНАИ ХОРИҶИИ ИМА

А) ИШҶОЛИ ҶАЗИРАҲОИ ГАВАӢ

ПОРАЕ АЗ НОМАИ САФИРИ ИМА ДАР ҶОНОЛУЛУ СТИВЕН БА КОТИБИ ДАВЛАТИИ ИМА БЛЕЙН АЗ 21 НОЯБРИ СОЛИ 1892

Яке аз ду роҳе, ки ба фикри ман ниҳоят зарур аст: ё ки барои ишғол ҷораҳои қотёна заруранд, ё ки "иттиҳоди гумрукӣ" ва кабели океан аз соҳилҳои Калифорния то ба Ҷонолулу, дар баробари ин Пёрл-Харбор бояд бе бозгашт ба Америка дода шавад... вале шарт нест, ки аз болои ҷазираҳо расман протекторат эълон карда шавад. Фикри ман он аст, ки роҳи аввал барои ҷазираҳо аз ҳама беҳтарин ва барои Америка беташвиштарин аст...

Б) ПРЕЗИДЕНТИ ИМА МАК-КЕНЛИ ДАР БОРАИ ИШҶОЛИ ФИЛИППИН

Ман ҳар бегоҳ, то нисфишабӣ, дар Қасри Сафед қадам мезадам ва аз ҷентелменҳо шарҳ намекунам иброн дорам, ки на як бору ду бор ба зону зада, аз парвардигор ақлу фаросат ва роҳнамоӣ талаб мекардам. Яке аз шабҳо ба сари ман намедонам чӣ тавр, чунин фикре омад:

1) мо ҷазираҳои Филиппинро ба Испания баргардонидани наметавонем, зеро ин амал боиси тарсонҷакӣ ва шармандагии мо хоҳад буд;

2) мо Филиппинро ба Фаронса ва Германия – рақибони тижоратии худ дар Шарқ дода наметавонем, зеро ин чиз ҳам барои мо сиёсати иқтисодии бад ва бефоида хоҳад буд;

3) мо филиппиниҳоро ба ҳоли худ гузошта наметавонем, чунки барои худидоракунии тайёр нестанд ва мустақилияти Филиппин фаврӣ ба бетартибӣ оварда мерасонад, ки он бадтар аз ҷанги испанӣ аст;

4) барон мо гайр аз ба даст даровардани ҳамаи қазираҳои Филиппин, тарбия намудан, ба камол расонидан, мутамаддин сохтани филиппинҳо ва дар ин ҷо ҷорӣ намудани идеалҳои наслҳои роҳи дигаре нест, чунки онҳо бародарони инсонии моанд, ки барояшон Масех қурбон шуда буд.

Баъди ин ман дар ҷойҳобам дароз кашада, ба хоби саҳт рафтаам.

3. АЗ КИТОБИ СЕНАТОР ПЕТТИГРУ “ПЛУТОКРАТИЯИ ТАНТАНАКУНАНДА”

Соли 1903 президенти ИМА Теодор Рузвелт ба ҳукумати Колумбия барон ба Иёлоти Муттаҳида вогузор кардани минтақаи дарозрӯяе, ки баробари 10 мил аст... 10 миллион доллар пешниҳод намуд. Ин иҷора бояд ба Иёлоти Муттаҳидан Америка барои идораи Канали Панама ҳукуки қотеъ меод. Колумбия аз он ки мо бо як пой худ дар Панама истода, тамоми мамлақатро забт мекунем, аз гуфтушунид бо мо тарсид ва барои ҳамин аз фуроҳтани минтақаи канал даст кашид.

Баъди ин Рузвелт флотро ба Колон фиристод ва он бандарест дар халиҷи гардани Панама ва ба ҳукумати иёлоти Панама пинҳонӣ фаҳмонд, ки агар мамлақати худро ҷумҳурӣ эълон карда, бар зидди Колумбия бархезанд, пас ӯ ба онҳо барои заминҳои минтақаи канал 10 миллион доллар медиҳад ва ҳам ба паҳш кардани шӯриш аз тарафи лашкари Колумбия монеъ мешавад.

Панама бо ин аҳду паймон розӣ шуд ва дар мавриди қулай шӯриш бардошт...

Ҷумҳурии Колумбия барои паҳши шӯриш қувваи қифоя фиристод, лекин Рузвелт ба қумондонҳои киштиҳои америкавӣ дастур дод, ки нагузоранд сипоҳиёни Колумбия фаромада, ба воқеаҳои дар он ҷо ба амалномада даҳлат кунанд.

Мувофиқи дастурҳои худ, афсарони мо нагузоштанд, ки сарбозони колумбиявӣ ба Панама раванд, онҳоро маҷбур карданд, ки ба Колумбия баргарданд.

2 ноябри соли 1903 вазорати қорҳои хориҷӣ дар Вашингтон ба фармондеҳи нерӯҳои ҳарбӣ чунин барқия фиристод...

“а) роҳро озод ва бемонеа гардонед... бо нерӯи ҳарбӣ хати роҳи оҳанро нишгоҳ намоед; нагузоред, ки нерӯҳои ҳарбӣ бо мақсадҳои душманона фароянд...”

6 ноябр вазири қорҳои хориҷӣ дар Вашингтон ба ноиби консули дар Панамабуда бо чунин мазмун барқияе фиристод: “Халқи Панама бо яқдили қомил робитаҳои сиёсии худро аз Ҷумҳурии Колумбия қанд ва истиқлолияти худро эълон кард. Ҳамин ки боварӣ ҳосил намудед, ки халқ нисбати ҳукумати мавҷудан аз ҷиҳати сохти худ ҷумҳуриявӣ он қадар зид нест... бо онҳо ҳамчун бо ҳукумати масъул робитаҳои даҳлдор муқаррар намоед”.

4. СИЁСАТИ “ДАРҲОИ ҚУШОД” ДАР ЧИН

(Аз нотаи қотиби давлатии ИМА Хэй ба ҳукуматҳои Русия, Англия, Фаронса, Германия, Италия ва Ҷопон аз 6 сентябри соли 1899)

Ҳукумати мо, махсусан мехоҳад... ба давлатҳои бузурге, ки дар Чин манфиатҳои худро доранд, принципҳои эълон намоянд, ки барои манфиатҳои тижоратии тамоми ҷаҳон муҳиманд. Ин принципҳо чунинанд:

Якум. Эътирофи он, ки ягон давлат дар ягон шакл ба ягон бандари шартномавӣ даст намезанад ё ки ягон ҳел манфиатҳои қонунии давлатҳои дигарро дар ҳудудҳои каламрави иҷравӣ бо номи "соҳаи манфиатҳо"-е, ки вай дар Чин дошта метавонад, вайрон наметунад.

Дуюм. Нархномаи гумрукӣ мавҷудан Чин нисбати ба ҳаман молҳои, ки фароварда ва ё ба ҳаман бандарҳои дар ҳудудҳои чунин "соҳаи манфиатҳо" (ғайр аз "бандарҳои озод") оварда шудаанд, ба қор бурда мешавад, сарфи назар аз он ки онҳо ба қадом миллат тааллуқ доранд ва боҷи... дар ҳамин асос муайянкардашударо ҳукумати Чин мерӯёнад.

САНАҲОИ МУҲИМ

- 1870 — истеҳсоли чӯян 7,7 млн тонна буд
- 1813 — истеҳсоли чӯян 517 млн тонна шуд
- 1870 — истеҳсоли ангишт 33 млн тонна буд
- 1903 — истеҳсоли ангишт 270 млн тонна шуд
- 1882 — трамвайи аввалин дар ИМА ба роҳ баромад
- 1909 — президенти ИМА интихоб шудани У. Тафт
- 1912 — президенти ИМА интихоб шудани В. Вилсон
- 1889 — конференсияи байналхалқии давлатҳои китъаи Америка дар шаҳри Вашингтон
- 1881 — ташкил ёфтани Федератсияи Америкавии Меҳнат
- 1898 — ҷанги ИМА бар зидди Испания
- 1893 — қазираҳои Гавайро аз худ кардани ИМА
- 1.3.V.1886 — дар шаҳри Чикагои ИМА бар зидди корпартофтагон ба қор бурдани политсия ва дар натиҷаи ин ҳалок шудани одамон
- 1897 — ташкил ёфтани Ҳизби Сотсиалистии ИМА
- 1899 — муқаррар карда шудани протекторати ИМА, Англия ва Германия бар қазираҳои Самоа
- 1901 — аз тарафи ИМА ба даст даровардани ҳуқуқи сохтани Канали Панама

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чаро дар ИМА дар охири асри XIX – аввали асри XX иқтисодиёт босуръат тараққӣ кард? 2. Дар бораи сармоядории инҳисории ИМА нақл кунед. 3. Сармояи саноатӣ бо сармояи банкӣ чӣ тавр омезиш ёфт? Дар ИМА он чӣ натиҷа дод? 4. Дар бораи ислоҳоти аввали асри XX-и ИМА чихоро медонед? Ин

ислохот ба халқ ва давлати Америка чӣ дод? 5. Моҳияти системаи бисёрҳизбии ИМА-ро шарҳ диҳед. 6. Дар ИМА интиҳоботи президентин соли 1912 чӣ тавр доир гардид? 7. Дар бораи сиёсати таҷовузкоронаи империализми Америка маълумот диҳед. 8. Ақидаи сенатор Монро дар бораи сиёсати хориҷии ИМА чӣ хел буд? 9. Сиёсати “дарраи калон”-и ИМА чист? 10. Дар бораи ҳаракати иҷтимоии Америкаи охири асри XIX – аввали асри XX мисолҳо биёред. 11. Аз рӯи нуқтаҳои “а”, “б”, “в”, “г” ва “д”-и ҳуҷҷати 1-ум оиди пешрафти иқтисоди ИМА дар охири асри XIX – аввали асри XX далелҳо биёред. 12. Аз ҳуҷҷати 2-юм “Сиёсати таҷовузкоронаи хориҷии ИМА” кадом хулосаҳо бармеоянд? 13. Ҳуҷҷатҳои 3 ва 4 дар бораи чӣ нақл мекунанд? 14. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§ 24–25. МАМЛАКАТҲОИ АМЕРИКАИ ЛОТИНӢ

Ақиқомони иқтисодӣ ва сиёсӣ. Мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ, ки халқҳои онҳо дар муддати чандин асрҳо дар асорати мустамликадорони Испания ва Португалия буданд, аз ҷиҳати тараққиёти иқтисодию сиёсӣ аз Европа ва Америкаи Шимоли хеле ақиб монданд. Дар ин мамлакатҳо сармоядорӣ суғурӯ карда буд. Муносибатҳои феодалӣ мақоми калон доштанд. Дар чандин минтақаи Америкаи Лотинӣ ҷамоаи қабилавии ҳиндуҳо низ вуҷуд доштанд. Дар баъзе мамлакатҳо ҳатто гуломдорӣ ва боқимондаҳои он маҳфуз буданд.

Дар кишоварзии мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ муносибатҳои нимфеодалӣ ҳукмрон буданд. Мулкҳои ниҳоят калон ба помешикони калон тааллуқ доштанд. Калисои католиқӣ низ дар ихтиёри худ заминҳои зиёд дошт. Кишоварзонӣ камзамин, иҷоракорон ва мардикорон, ки гирифтори мӯҳтоҷӣ ва қашшоқии саҳт буданд, дар киштзорҳои заминдорони калон ва калисоҳо кор мекарданд.

Вазъияти сиёсии мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ як хел набуд. Масалан, Куба ва Пуэрто-Рико то соли 1898 мустамликаҳои Испания буданд. Баъди ҷанги Испанияю Америкаи соли 1898 Куба ниммустамликаи ИМА шуд, Пуэрто-Рико бошад, ба мустамликаи ИМА табдил ёфт. Дарачаи тараққиёти иқтисодӣ ва сиёсии Аргентина, Чили ва Уругвай аз

дараҷаи тараққиёти Эквадор, Перу, Боливия, Парагвай ва ҷумҳуриятҳои Америкаи Марказӣ барин мамлакатҳои хеле қафмонда як дараҷа баландтар ба назар мерасид.

Дар аксарияти мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ диктаторҳои ҳокимияти мутлақдошта ҳукмронӣ мекарданд. Онҳо аз байни заминдорон ва ҷорвопарварони калони ин мамлакатҳо баромада буданд.

Ҳукмронии сармои хориҷӣ дар Америкаи Лотинӣ. Аввал Англия, ИМА ва баъд Германия аз ақибмони иқтисодӣ ва сиёсии мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ моҳирона истифода бурданд. Сармоядорони хориҷӣ ва заминдорони калони маҳаллӣ ба калисои католикӣ, ки дар байни мардум таъсири калон дошт, таъҷиб карда, дар асри XIX ба иқтисодиёти Америкаи Лотинӣ сар дароварда, онро ҳатто ба худ тобеъ намуданд.

Ба Америкаи Лотинӣ сар даровардани сармои хориҷӣ ба пешравии нерӯҳои истеҳсолкунандаи ин минтақаи Америка монеа эҷод наамуд. Империалистон ва балеғӯёни маҳаллии онҳо барои дар ин мамлакатҳо бунёд кардани саноат манфиатдор набуданд. Онҳо иқтисодиёти мамлакатро ба эҳтиёҷоти халқҳои Америкаи Лотинӣ нею барои эҳтиёҷоти худ мутобиқ мекарданд. Барои ҳамин кишоварзии мамлакатҳои Америкаи Лотиниро ба ду-се зироати барои содирот муқарраргардида махсус мегардониданд. Масалан, дар Бразилия қаҳваю пахта парвариш карда мешуданд, дар Куба – найшакар, дар мамлакатҳои Америкаи Марказӣ –

банан ва қаҳва. Ҳамин тариқ, мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ ба манбаи ашёи хоми мамлакатҳои Европа ва ИМА табдил меёфтанд.

Хосе Марти (1853 – 1895) – шоир, публицист ва педагог, сарвари барҷастаи муборизаи озодихонаи халқи Куба. Дар ҷанги зидди мустамликадорони Испания ҳалок гардидааст

Тараккиёти яктарафаи иқтисодиёт аксарияти мамлакатҳои Америкаи Лотиниро ба молҳои содироти ҳаётан зарури мамлакатҳои хориҷӣ вобаста менамуд, аз он ҷумла, ба хӯрокворӣ. Тобеияти мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ ба сармояи хориҷӣ дар нимаи дуюми асри XIX боз ҳам афзуд.

Ширкатҳои инҳисории хориҷӣ аз мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ даромадҳои фаровон ба даст мебароварданд. Онҳо муттасил ба корҳои дохилии ин мамлакатҳо даҳлат мекарданд.

Дар асри XIX мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ ба доми сармояи англис афтада буданд, лекин аз оғози асри XX сар карда онҳо беш аз пеш ба империализми ИМА тобеъ шудан мегирифтанд. Дар як вақт ба Америкаи Лотинӣ даромадани сармояи Германия ҳам пурзӯр мегардид.

Иёлоти Муттаҳидаи Америка нисбат ба европайён ба корҳои дохилии мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ бештар даҳлат мекард. Дар оғози асри XX ширкатҳои инҳисории ИМА қариб дар ҳамаи давлатҳои ҳавзаи Баҳри Кариб ҳукмрон буданд. Империализми Америка ҳокимияти диктаторҳои Америкаи Лотиниро дастгирӣ намуда, ба озодии халқҳои он монеъ мешуд.

ИМА ҳанӯз дар оғози асри XX Канали Панамаро ба даст даровард. Ҷумҳурии Панама ба муддати дуру дароз ба мустамликаи ИМА табиқ ёфт. Ҳангоми соли 1914 дар гардани Панама кушода шудани канал ҳукмронии ИМА дар мамлакатҳои ҳавзаи Баҳри Кариб боз ҳам мустаҳкамтар шуд.

Соли 1907 ИМА аз мушкилоти молиявии Ҷумҳурии Доминикан истифода бурда, бар болои он протекторат ва вомбаргҳои асоратовари худро бор мекунад. Чун дар Куба ИМА дар Ҷумҳурии Доминикан ба ташкили ҳамагон ҳукуматҳои роҳ меод, ки гапдари бошанд. Баромадҳои оммаи халқ бар зидди

Канали Панама солҳои 1904 – 1914 сохта шудааст. Дар тарафи чапи нақша Уқёнуси Атлантик, дар тарафи рост Уқёнуси Ором

зӯровариин хориҷиён бераҳмона паҳш карда мешуд. Соли 1916 ИМА ба Ҷумҳурии Доминикан лашкар фиристода, дар ин ҷо диктатураи харбиеро ташкил кард, ки ба сарнайзаҳои америкавӣ таъя мекард.

ИМА на як бору ду бор ба қорҳои дохилии ҷумҳурии зангиёни Гаити даҳлат карда, истиқлолияти онро поймол мекард. Соли 1915 сипоҳиёни баҳринизомии ИМА Гаитиро ишғол намуданд. ИМА бо Гаити Созишномаи нобаробар баста, дар амал дар ин мамлакат режими ҳарбию ишғолиро муқаррар кард. Сарватмандони америкавӣ бойгариин Гаитиро ба зерии дасти худ дароварданд. Аҳолии маҳаллӣ маҷбур буд дар зерии истисмери хориҷиён умр ба сар барад.

Дар натиҷаи бор кардани вомбаргҳои асоратовар ва бастании шартномаҳои нобаробар ба қорҳои америкавӣ назорат аз болои ҳаёти иқтисодии Никарагуаро ба даст оварданд. Дар амал ҳукумати ин давлат дар ихтиёри ҳарбиёни ИМА буд. Тамомии Америкаи Марказӣ оҳиста-оҳиста ба мулки империализми Америка табдил меёбад.

Мащгулияти асосии аҳолии Америкаи Марказӣ парвариши банан, афлесун ва қаҳва мешавад. Плантатории нисбатан калонтаринии инҳисории истехсолии мевагӣ “Юнайтед Фрут Компани” мешавад. Аз ин рӯ, дар мамлакатҳои Америкаи Марказӣ “Юнайтед Фрут Компани”-ро маъмулан империяи банан меномиданд.

Зӯровариин ширкатҳои инҳисории империалистӣ ва мавҷудияти мулкҳои бузургии замин дар кишоварзӣ ҳамчун асосии муносибатҳои феодалӣ ба пешрафти соҳибқорӣ дар Америкаи Латинӣ ҳалал мерасонд, вале пурра пешии роҳии тараққиёти онро гирифта натавонист.

Вазъии зиндагонии ҳиндуён. Болоравии соҳибқорӣ дар нимаи дуюми асри XIX ба гораи ва қирқунии ҳиндуёни Америкаи Ҷанубӣ ва Марказӣ вобаста буд. Заминдорони маҳаллӣ ва ширкатҳои англисӣю америкавӣ барои васеъ намудани мулкҳои худ бар зидди ҳиндуён экспедитсияҳои ҳарбӣ ташкил намуда, онҳоро аз заминҳои аҷдодӣ пеш ва ё ба таври оммавӣ қир мекарданд. Ҳиндуёни бо қамону найза мусаллаҳ дар муқобили сарбозони бо артиллерия ва сипоҳии дигари замонавӣ мусаллаҳгардида истодагарӣ карда наметавонистанд. Сарфи назар аз ин, онҳо бар зидди истилогарони хориҷӣ муқоризаи шадид мебарданд. Масалан, солҳои 70-ум ва 80-ум дар қаламрави Аргентина иттифоқи ҳарбии қабилаҳои ҳинду ба

истилогарон муковимати сахт нишон доданд. Дастаҳои мусаллаҳи хиндуён шабонгоҳ душманонро дар ҳоби гафлат мононда, ҳамла карда, на як бору ду бор бар онҳо дастболо шудаанд. Истилогарон бо бераҳмин ғавқулодда қабилҳои томро нобуд мекарданд.

Муборизаи кишоварзон. Зӯровариҳои заминдорон, қалисон қатоликӣ ва ширкатҳои хориҷӣ ба он оварда расонд, ки аксарияти аҳолии деҳоти Америкаи Лотинӣ ба пеонҳо – кишоварзони қамзамин, батрақҳо ва мардикороне, ки як умр аз насл ба насл ба соҳибони замин тобеъ буда, дар қашшоқии мудҳиши доимӣ зиндагонӣ мекарданд, тақдир меёфтанд.

Дар Боливия, Перу ва Эквадор дар охири асри XIX-аввали асри XX даирҳои зиёде мавҷуд буданд, ки дар ихтиёрашон заминҳои нопайдоканор доштанд. Пеонҳо ва кишоварзоне, ки дар “заминҳои муқаддас” меҳнат мекарданд, ба ҷазоҳои қисмонӣ гирифта мешуданд. Масалан, чунин одат паҳн шуда буд: агар хӯчаин ё ки нозир пеонро занад, пас пеон бояд дар назди хӯчаин дузону зада, барои муносибати “меҳрубонона” ташаккур изҳор кунад. Дар он ҷое, ки гуломдорӣ боқӣ монда буд, хӯчаин метавонист ҳатто гуломи худро қатл кунад.

Дар аксари мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ тез-тез шӯришҳои кишоварзон ба амал меомаданд. Дар солҳои 80-ум ин шӯришҳо махсусан дар Бразилия аз ҳама шадидтар буданд. Дар ин ҷо шӯришҳои кишоварзон бо шӯришҳои зангиён пайваستا нерӯи бузургеро ташкил менамуданд.

Франсеско Вилла (1877 – 1923) дар миёни ҳамсафояш. Диловарии ӯ афсонавӣ буд. Ӯро “қапони лашқари озод” ном мебарданд

Бразилия, ки дар ибтидои асри XIX аз зулми мустамликавии Португалия озод шуда буд, мисли мамлакатҳои дигари Америкаи Лотинӣ ҷумҳурӣ нею давлати мутлақ шуд. Кишоварзон ва гуломони зангии шӯришбардошта соли 1889 буржуазияи Бразилияро маҷбур карданд, ки мутлақиятро барҳам зада, мамлакатро ҷумҳурӣ эълон кунанд. Вале аз эълон карда шудани ҷумҳурӣ вазъи зиндагонии кишоварзон беҳтар нашуд. Бинобар ин ошӯбҳои кишоварзони Бразилия идома ёфтанд.

Дар оғози асри XX шӯришҳои калони кишоварзон инчунин Аргентинаро ҳам фаро гирифтанд. Онҳо ислоҳоти замин, паस्त кардани ҳаҷми пардохти андоз ва иҷорапулии заминро тақозо мекарданд.

Инқилоби буржуазӣ-демократӣ дар Мексика (солҳои 1910 – 1917). Аз соли 1876 то соли 1911 дар Мексика ҳокимияти диктаторӣ дар дасти президент генерал Порфирио Диас буд. Вай мамлакатро ба давлати ҳарбию политсиягӣ ва ниммустамликаи империализми Америка табдил дод. Сиёсати доир ба замин, ки Диас ба амал мебаровард, барои халқ ниҳоят ҳалокатовар буд. Ҷӯран деҳқонони хиндуро аз замин маҳрум карда, заминҳои ҷамоавиро қашада мегирифт. Миллионҳо кишоварзони хиндуи хонавайроншуда маҷбур буданд, ки дар қонҳо, қорхонаҳои нафт-қорқунӣ, заминҳои ширкатҳои инҳисории хориҷӣ ва дар заминҳои заминдорони маҳаллӣ қор кунанд. Замин, ҷангал ва дорони дигари кишоварзонро ширкатҳои инҳисории хориҷӣ ва рӯҳониёни Мексика қашада гирифта, аз худ мекарданд.

Эмилиано Сапата (1880 – 1919) – фарзанди деҳқони камбағал, аз синни наврасӣ ба муқобили бедодгарӣҳои заминдорон мубориза мебард

Аз солҳои аввали асри XX ҳаракатҳои инқилобии аҳолии мамлакат ба муқобили диктатураи Диас оғоз ёфтанд. Дар шаҳрҳо ва минтақаҳои саноати кӯҳии Мексика аҳли меҳнат ва табақаҳои гуногуни буржуазия корпартоӣ ва намоишҳои зиддиҳукумати ташкил менамуданд. Дар ҷануби мамлакат дастаҳои ҷирикҳои кишоварзон бо сардории Эмилиано Сапата (1877 – 1919) ва дар шимол бо сардории Франсиско Виля (1877 – 1923) амал мекарданд. Ҷаллод Порфирио Диас баромадҳои мардумро бо зарбаи тирӯ шамшер фуру менишонд. Дар солҳои 1910 – 1911 ҳаракатҳои парокандаю бенизоми нерӯҳои пешқадами мамлакат ба неҳзати пурзӯри инқилобии мунтазами зидди тартиботи пӯсидаи диктатории Диас табдил ёфтанд ва дар Мексика инқилоби буржуазиро демократӣ ғалаба кард. Диктатор Порфирио Диас маҷбур шуд, ки аз мамлакат фирор кунад. Дар Мексика ҳокимият ба дасти буржуазияи миллӣ гузашт.

Оммаи кишоварзони беамин ва камзамин барои ба даст даровардани замин мубориза мебуданд. Онҳо ба дастаҳои инқилобӣ дохил мешуданд ва широкҳои Сапата “Замин ва озодӣ” ва “Бо сарбаландӣ мурдан беҳ аз зистан бо сари ҳам”-ро сармашки муборизаи худ карда буданд. Буржуазияи дар сари ҳокимият буда зуд ба кишоварзон замин дода натавонист. Ин ҳолат авҷи ҳаракати инқилобиро боз ҳам баландтар кард. Дастаҳои ҷирикӣ дар зерирӯи Сапата ва Виля ба артишҳои мунтазами кишоварзон табдил ёфта буданд.

Ҷанги ҷирикҳои Мексика
бо америкавӣҳо дар Веракрус